

УДК 378.093.5:94(100):378.4(477.43-21) К-ПНУ

І.І. Боровець, І.А. Опря

**Кафедра всесвітньої історії: найстаріший базовий
структурний підрозділ історичного факультету
Кам'янець-Подільського національного університету
імені Івана Огієнка**

Автори статті простежили розвиток кафедри всесвітньої історії Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка за період з другої половини ХХ до початку ХХІ століття. З'ясовано етапи діяльності кафедри, коли її керівниками були Л.Коваленко, М.Кукурудзак, В.Степанков, С.Копилов та знову В.Степанков.

Визначено зміст дослідження за антропологічним підходом. Навчальна, методична, наукова діяльність кафедри висвітлюється як об'єднаний депозит кожного з членів її колективу. У процесі кваліфікованого додавання та оновлення штатного складу кафедри було визначено чотири хвилі. Автори встановили, що сучасний колектив кафедри підтримує та розвиває традиції та позитивні досягнення минулих поколінь.

Автори звертають увагу на соціальний та політичний контекст роботи кафедри. Виявлено вплив радянського режиму на життя та діяльність низки викладачів. Встановлено методичку змін у навчальному процесі та наукових дослідженнях в кризовий період СРСР та незалежної України. З'ясовано роль провідних науковців у вдосконаленні процесу підготовки фахівців, розвитку вітчизняної історіографії на сучасному етапі.

Ключові слова: кафедра всесвітньої історії, робота, наука та наукова діяльність, дисертація, монографія, конференція, студенти.

Кафедра всесвітньої історії у штатному розписі навчальних підрозділів Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка значиться під першим номером. І це не випадково. Вже упродовж майже півстоліття (якщо взяти за точку відліку її утворення 1952 р.) члени кафедри є провідними вченими й педагогами нашого вишу, у великій мірі визначають його обличчя й імідж у сферах вищої освіти, великої науки та, що особливо важливо, громадської думки.

Витоки кафедри сягають 1918 р. – часу заснування Кам'янець-Подільського державного університету, структурною одиницею якого

був історико-філологічний факультет. Однак університет був ліквідований більшовицькою владою, а на його базі з 1921 р. стали функціонувати окремі сільськогосподарський інститут та народної освіти. 1930 р. останній перетворили на Інститут соціального виховання. Однією з десяти його кафедр стала кафедра історії [33, с.15].

Після низки нових реорганізацій навчального закладу та війни з 1944 р. у складі історичного факультету Кам'янець-Подільського учительського інституту (з 1949 р. – педагогічного інституту) продовжувала функціонувати кафедра історії, яка 1952 р. розділена на дві – історії народів СРСР та загальної історії. Остання функціонувала до 1956 р., очолювана кандидатом історичних наук Петром Фроловичем Лаптіним. Правда, у той час дисципліни із зарубіжної історії залишалися на маргінесі навчальних планів. На державні іспити виносилися лише історія КПРС, історія СРСР та методика викладання історії. У 1956 р. обидві кафедри знову об'єднуються в один навчальний підрозділ. У його складі станом на 1962 р. працювали, окрім завідувача П. Лаптіна, доценти Олександр Дмитрович Степенко, Петро Федорович Щербина, Іон Ізраїльович Винокур, та старші викладачі Борис Михайлович Кушнір і П.А. Цикра [39, с.74]. Старшим лаборантом кафедри була Зоя Яківна Маслова [8, с.659].

З 1962 р. кафедру історії очолив Леонід Антонович Коваленко. Передісторія його появи 1961 р. в педінституті заслуговує окремої уваги, адже відомий дослідник був безпосередньою жертвою лиховісної «жданівщини», яка сьогодні є обов'язковим сюжетом навчальних програм та підручників з історії України. Відомо, що 1946 р. ЦК КП(б)У ініціював кампанію ідеологічних звинувачень проти української інтелігенції. В тексті його сумнозвісної постанови «Про журнал Вітчизна» читаємо: «В журналі була видрукувана націоналістична стаття Л.Коваленка «Поет, новатор і патріот», присвячена творчості І.Котляревського. Повторюючи антинаукові буржуазно-націоналістичні твердження Грушевського і Єфимовича, автор статті намагається довести, що головними і вирішальними в розвитку дореволюційної української літератури були не соціальні, а національні фактори. Цим самим автор відкрито протягує найреакційніші буржуазно-націоналістичні погляди і грубо перекичує як творчість Котляревського, так і загальну картину українського літературного процесу» [77].

Проти Л.Коваленка організовується кампанія цькування, що змушувала його до «щирого каяття». Морально надломлений, він залишає Київ і переїжджає на роботу в провінцію, спочатку до

Житомира, а потім до Ужгорода. Проте, у 1961 р. на новому робочому місці – в Ужгородському університеті – здійнялася нова хвиля доносів, наклепів та звинувачень науковця з пригадуванням йому «старих гріхів» [36, с.10]. Ректор запропонував йому написати самому заяву про звільнення, чим уникнув негативного запису в трудову книжку. Так Коваленко приїхав до Кам'яця-Подільського [43, с.75].

Як завідувач кафедри ніколи не був адміністратором. Сповідував виключно демократичні методи управління. На підлеглих впливав силою своїх переконань, глибокими знаннями справи, винятковою компетентністю, життєвою мудрістю, добротою та іншими високими моральними і людськими чеснотами. Л. Коваленко читав студентам курси «Нової історії країн Європи та Америки» та «Українська історіографія». У 60-70-х рр. він розробив кілька спецкурсів: «М.В. Гоголь – історик України», «Історіографія України ХІХ-ХХ ст.», «Міжнародний робітничий рух на першому етапі загальної кризи капіталізму». Свої обов'язки викладача виконував дуже ретельно, зокрема зазначав: «...кожен навчальний рік я майже заново готував курс лекцій. Ось чому мені здається, що виготовлення фондів лекцій для багаторічного користування себе не виправдовує» [36, с.11].

З 1963 р. на базі кафедри розпочала діяти постійна Подільська археологічна експедиція під керівництвом Винокура. Було досліджено археологічні пам'ятки в Середньому Подністров'ї, каньйонах Збруча і Смотрича. На основі цих досліджень Винокуром була підготовлена праця «Матеріальна і духовна культура Середнього Подністров'я в І-ій половині І-ого тис. н.е.». Він взяв участь в роботі VI-ої славістичної конференції (1964), I-ого Міжнародного конгресу слов'янської археології (1965).

З серпня 1963 р. членом колективу кафедри став випускник Чернівецького державного університету Анатолій Олексійович Копилов. Завкафедри погодився стати керівником його кандидатського дисертаційного дослідження, яке 1967 р. було успішно захищене у Київському університеті ім. Шевченка. У січні 1970 р. молодий викладач став доцентом [38, с.208].

З 1967 р. склад кафедри поповнився Віктором Володимировичем Зайцевим, який став читати курс «Нова та новітня історія Азії та Африки». Він був фахівцем з міжнародних відносин початку ХХ ст. В 1968 р. у Харкові захистив кандидатську дисертацію, внаслідок чого 1968 р. став доцентом.

В 1964 р. за ініціативи Л.Коваленка та І.Винокура засновується перше в Україні обласне історико-краєзнавче товариство. Л. Коваленко також був головним організатором у жовтні 1965 р. Першої

Подільської історико-краєзнавчої конференції за участі краєзнавців України, Молдови, Росії, Румунії, що мала резонанс по усій Україні.

У 1965 р. в Київському державному університеті ім. Шевченка Л.Коваленко захистив докторську дисертацію на тему «Демократичні течії в історіографії України». З червня 1966 р. став дипломованим професором по кафедрі загальної історії. Його подальша науково-дослідницька робота стала основою формування історичної школи, з якої вийшли знані вчені України: А.Копилов, В.Смолій, В.Степанков, О.Завальнюк, І.Рибак, А.Філінюк, Л.Баженов, М.Петров, С.Трубчанінов, О.Григоренко та ін.

У 1966 р. Л.Коваленко ініціював започаткування систематичного вивчення студентами III-IV курсів нової і новітньої історії зарубіжних слов'ян (ця навчальна дисципліна викладалася тільки в університетах). Виходячи з фахового напрямку наукових досліджень, їх викладав А.Копилов.

Завідувач зумів організувати використання викладачами історіографічних сюжетів, внаслідок чого до кожної з тем обов'язково подавалися історіографічні та бібліографічні огляди. Сам Л.Коваленко написав розділ у третьому томі «Нарисів історії історичної науки в СРСР» (1963), присвячений українській історіографії 1895-1917 рр. У ньому чималу увагу приділив показу концепцій І.Франка, П.Грабовського та Л.Українки, котрі начебто «викривали» погляди «буржуазних націоналістів» М.Костомарова та М.Грушевського. Торкаючись характеристики спадку останнього, підкреслював хибність його твердження, що сутністю народних рухів було прагнення розв'язати національне питання. Водночас наголошував на науковій цінності використаного ним фактичного матеріалу у багатотомній «Історії України-Руси». На основі згаданих розділів Л.Коваленко 1964 р. вперше в Україні підготував для студентів методичний посібник «Конспект лекцій з української історіографії XIX ст.», що складався з 5 лекцій, і мав передувати вивченню курсу історіографії СРСР [37, с.17–18].

Відомий радянський історіограф І.Галкін запросив Коваленка взяти участь у написанні одного з розділів підручника з історіографії нового часу країн Європи і Америки, над якими відразу ж розпочав роботу. З ініціативи завкафедри у лютому 1967 р. на базі Кам'янець-Подільського педінституту проводиться науково-методична конференція історичних факультетів педінститутів України власне з проблем викладання історіографії. А з середини 70-х рр. він уже розпочав читати курс «Історіографія нової і новітньої історії» та підготував відповідний методичний посібник.

3 травня 1962 р. Л.Коваленко очолив студентське наукове товариство педінституту. Особливу увагу він приділяв організації роботи студентського гуртка програмування історії, члени якого виготовили прилад типу «машина-репетитор», опрацьовували варіанти програмування історичного матеріалу за шкільними підручниками. Ними передбачалося застосування компоненту хронологічних таблиць і пакетів контрольних запитань з провідних тем курсу. Експериментальне використання цієї методики допомогло студентам «систематизувати свої знання, чітко уявляти собі не просто «історичну арифметику», а глибше зрозуміти саму суть історичних процесів». Перевірка знань студентів здійснювалася за допомогою спеціального апарату, на диску якого було 10 перемикачів, за допомогою яких давали відповідь, а також на паперових носіях (спеціальних запитальників). Різнопланові запитання спрямовували студентів не на репродуктивне відтворення хронології, а на свідоме осмислення матеріалу та його міцне запам'ятовування. Упродовж 1964-1965 рр. у спеціальній лабораторії програмованого навчання інституту Л.Коваленко, разом з А.Копиловим та вчителькою міської школи № 2 М.Петляк проводили експериментальні уроки узагальнення та систематизації знань, використовуючи при цьому спеціальні запитальники та програмовані посібники [36, с.19].

Гуртківці-археологи А.Гуцал і В.Якубовський виступили з доповідями на Всесоюзній конференції студентів-археологів в Ужгороді і були відзначені преміями. Доповіді Г.Фесенка «Археологічні дослідження 1963 р. на території літописної Бакоти» та В.Якубовського «Розкопки Райковецького могильника» на Х-ій Всесоюзній археологічній студентській конференції (березень 1964) одержали високу оцінку московських археологів [27, арк.65]. Баженов виступав на конференції наукового студентського товариства в Київському університеті [28, арк.64]. За його пізнішим визнанням, саме Л.Коваленко підтримав у ньому «вогник наукового пошуку, який при інших обставинах міг не з'явитися або згас би ще в інституті» [36, с.167].

3 ініціативи завкафедри вперше в Україні Міністерство освіти УРСР дозволило студентам педінститутів захист дипломних робіт на держекзамені. З цього приводу Л.Баженов згадував: «З яким ентузіазмом тоді відгукнулися ми, студенти, які першими в нашому інституті стали виконувати такі роботи і в 1968 р. успішно їх захистили. Ми, дипломники, буквально «пропадали» в місцевому облдержархіві, а під час літніх канікул – в бібліотеках і архівах Києва, Москви. Дипломні роботи за своїм обсягом мали понад 200

друкованих сторінок й перевищували «габарити» сучасних кандидатських. За якістю виконання вони були досить серйозними і для багатьох згодом стали підґрунтям для написання кандидатських дисертацій» [21, с.29]. Під безпосереднім керівництвом Коваленка у 1968-1985 рр. виконано 44 дипломних роботи. Чимало їх виконавців стали згодом відомими вченими (В.Нечитайло, В.Смолій, О.Григоренко, І.Козлова, Г.Вонсович, С.Трубчанинов) [36, с.16].

Кафедра брала активну участь у якісній підготовці студентів до учительської праці, удосконаленні кваліфікації вчителів, пошуків ефективних методів навчання. Були створені шкільний кабінет історії і постійно діюча виставка студентських саморобних об'ємних посібників, лабораторія педагогічних досліджень. Вивчався досвід заслужених учителів України Л.В. Ковальчук, Л.І. Поліщук, О.С. Тура, організовувалися поїздки до відомих учителів-новаторів Києва, Харкова, Донецька, Кіровограда, Тбілісі [79, с.171]. У доповідній записці на ім'я заступника міністра освіти УРСР С.С. Завало (створеній не пізніше 1968 р.) Л.Коваленко обґрунтовував необхідність змін до навчальних планів історичних факультетів педінститутів. Зазначав, що на перших курсах необхідно вивчати загальні курси на основі вишівської підручничкової літератури. На другому етапі (III-IV курси) пропонував, аби профілюючі дисципліни будувалися як проблемні курси. Науковець висловив також думку про скорочення педпрактики в VII семестрі та збільшення годин для теоретичних занять [36, с.188–190].

У жовтні 1969 р. після низки реорганізацій вишу знову відновлюється окрема кафедра загальної історії, яку до 1984 р. очолював Л.Коваленко. До її складу увійшли такі викладачі як: доцент П.Лаптін, доцент А.Копилов, доцент В.Зайцев, асистент Л.Баженов [13, с.13]. Запрошення останнього на роботу у вересні того ж року було започаткуванням першої хвилі кадрового поповнення кафедрального колективу, що тривала до середини 1970-х рр. Об'єктивним чинником появи нових вакансій був перехід з 1972 р. до загальнообов'язкової середньої освіти, який вимагав великої кількості вчителів, підготовку котрих вели педінститути. Відтак зростало державне замовлення на абітурієнтів, що автоматично позначилося на збільшенні кількості навчальних курсів й виділених на них академічних годин. Не менш важливу роль відіграв також суб'єктивний фактор, а саме підходи Л.Коваленка і А.Копилова (він з квітня 1968 р. перебував на посаді декана історичного факультету) до підбору кадрів. Вони спромоглися наповнити позитивним змістом сакраментальний тогочасний вислів: «кадри вирішують все». Прийом

на роботу відбувався на основі всебічного аналізу ділових (фахових) і моральних якостей претендентів на вакантну посаду.

Кандидатура Л.Баженова заслуговувала на їх довіру, адже він з другого курсу навчання (1965-1968 рр.) очолював студентське наукове товариство інституту, був активістом наукової роботи. Молодому викладачу доручили вести курс «Історія Стародавнього світу». 1974 р. у Київському університеті імені Шевченка він успішно захистив дисертацію «Польське повстання 1831 року на Правобережній Україні» за спеціальністю «Всесвітня історія» (науковий керівник – доктор історичних наук, професор цього ж вишу В.А. Жебокрицький) [21, с.29–30]. Незабаром перейшов на посаду доцента [24, с.5]. В 1981 р. Баженов удостоєний відзнаки «Відмінник народної освіти УРСР».

З серпня 1970 р. на кафедрі розпочав працювати Валерій Степанков, котрий під час навчання проявляв хист до наукового дослідження. Під керівництвом доцента П.Щербини виконав дипломну роботу «Події Визвольної війни українського народу 1648-1654 рр. на Поділлі й Південно-Східній Волині» [17, с.8], яка представляла інститут на Першому Всесоюзному конкурсі студентських робіт з суспільних наук 1969 р. і одержала там найвищу оцінку [2, с.245]. Йому доручили вести семінарські заняття з історії середніх віків і нової історії. Після проходження військової служби у травні 1972 р., у зв'язку зі звільненням В.Зайцева (перейшов працювати до Московського автомобільно-механічного інституту), розпочав читати лекційний курс «Нова і новітня історія Азії та Африки».

З 1971 р. колектив кафедри поповнився ще одним працівником – Анатолієм Опрією. Ще будучи студентом, у 1970 р. побував у Московському державному університеті ім. М.В. Ломоносова, де мав зустрічі з учнями академіка Є.Космінського, творчості якого була присвячена дипломна робота Опрі (науковим керівником був П.Лаптін). Відомий медієвіст Є.Гутнова взяла шефство над Анатолієм, допомагаючи завершити його дослідження й стала головним рецензентом дипломної роботи. У її листуванні з П.Лаптіним відображене обговорення дослідницьких пошуків Опрі, який навіть запропонував власну періодизацію концепції аграрної історії Англії Є.Космінського [35, с.164]. Упродовж 1971-1972 рр. він розпочав вести семінарські заняття з історії середніх віків. В кореспонденції Л.Коваленка є згадка про те, що темою кандидатської дисертації А.Опрі мало бути «Висвітлення питань історії України в працях польських істориків 60-90-х рр. XIX ст.», але зрештою даний задум в силу багатьох обставин не реалізувався [36, с.75].

За пропозицією А.Копилова з 1974 р. на кафедрі розпочав працювати випускник аспірантури Чернівецького державного університету Микола Кукурудзяк. Він швидко опанував курс нової історії країн Європи та Америки, адже був хоч і молодим, але вже сформованим науковцем з публікаціями в провідних республіканських збірниках та захищеною в 1973 р. кандидатською дисертацією, присвяченою проблемам розвитку промисловості й формування робітничого класу в Буковині в другій половині XIX – на початку XX ст. [69, с.255]. Сферою його інтересів як дослідника були питання політики уряду Австро-Угорщини в Буковині; розвитку міст Буковини, Галичини й Правобережної України в другій половині XIX – на початку XX ст.; соціально-економічного становища трудящих Буковини та їх соціальної боротьби другої половини XIX – початку XX ст. тощо.

У вересні 1976 р. за ініціативи А.Копилова (на той час вже проректора з наукової роботи) на посаді асистента кафедри розпочав працювати випускник Чернівецького університету та аспірантури Володимир Газін. Йому доручили вести курс «Новітньої історії Європи та Америки» (післявоєнний період) [61, с.15–16]. В 1979 р. в Ужгородському університеті він успішно захистив кандидатську дисертацію «Боротьба німецького імперіалізму за відновлення втрачених позицій в Центральній Європі після Версальського договору (1919-1933 рр.)». Так в Україні народився германіст, якому з часом судилося стати одним із провідних фахівців у цій ділянці історичної науки. Приступив, за порадою свого керівника І.Теодоровича до розробки докторської дисертації «Австро-Німецька політика на Сході 1914-1918 рр.» [73, с.11].

З прийняттям на роботу В.Газіна завершилася перший етап кадрового поповнення кафедри. Колектив зустрічав нових колег доброзичливо. На ній панувала демократична атмосфера стосунків, як між викладачами і співробітниками, так і між ними й студентами. Не існувало позерства, пихатості, зазнайства, лицемірства, ханжества й зневажливого ставлення до людей. Кожен знав свою справу й чесно виконував належні обов'язки, ніхто нікому не заважав займатися науково-дослідницькою роботою.

Усвідомлюючи небезпеки провінційного статусу Кам'яця-Подільського, Л.Коваленко стратегічним напрямком роботи кафедри визначив динамічну науково-дослідницьку роботу. Подавав в цьому особистий приклад і спонукав колег, особливо молодих, до активізації зусиль. У 1973 р. виходить друком його монографія «Велика французька буржуазна революція і громадсько-політичні рухи на

Україні в кінці XVIII ст.». У ній одним із перших радянських науковців замість загальноприйнятого 1794 р., як дати завершення Французької революції пропонував використовувати 1799 рік – переворот 18 брюмера. Автор зазначав, що революційні події «були широко відомі на Україні і мали помітний вплив на прогресивну громадську думку, ідеологічну боротьбу навколо центральних проблем тогочасного соціально-політичного та національного життя українського народу».

Знаковою подією української історіографії став вихід 1971 р. монографії П.Лаптіна «Община в російській історіографії останньої третини XIX – початку XX ст.» [5, с.280]. Автор одним з перших у радянській історіографії простежив еволюцію ідейно-методологічних поглядів медієвістів. Наукові рецензії на монографію П.Лаптіна були опубліковані не лише відомими радянськими вченими Є.Гутнвою, В.Самаркіном, М.Баргом, але й зарубіжними медієвістами в американському Вашингтоні та німецькому Вісбадені [41, с.55]. Як наслідок, П.Лаптін 1972 р. нагороджений відзнакою «Відмінник народної освіти УРСР», а в 1976 р., за поданням науковців Інституту всесвітньої історії АН СРСР, йому присвоїли вчене звання професора без захисту докторської дисертації [42, с.11].

А.Копилов, незважаючи на зайнятість на адміністративній посаді, інтенсивно працював над вивченням комплексу питань, пов'язаних зі створенням та функціонуванням Вітчизняного фронту в Болгарії у 1944-1947 рр. За клопотанням кафедри він, з метою ґрунтовної підготовки монографії, здійснив з лютого по грудень 1972 р. наукове відрядження до Болгарії й стажувався у Софійському університеті. У своїх наукових працях з'ясував функції комітетів Вітчизняного фронту після подій 9 вересня 1944 р., їх участь у підготовці й проведенні виборів до Народних Зборів Болгарії [60, с.256].

У 1979 р. вступив до стаціонарної цільової аспірантури Дніпропетровського державного університету А.Опря, який вже мав суттєві напрацювання наукової літератури й джерел з архівосховищ Ленінграду, Києва, Житомира з аграрної історії України початку XX ст. Його науковим керівником став вчений-аграрник доктор історичних наук, професор Д.П. Пойда. У липні 1982 р. достроково відбувся успішний захист кандидатської дисертації «Роль селянського поземельного банку у проведенні столипінської аграрної реформи в Україні». Повернувшись до рідного вишу А.В. Опря розпочав читати лекційний курс з історії середніх віків [13, с.331]. Вакантне місце викладача, що з'явилося на час перебування Опрі в аспірантурі, у 1979 р. зайняв Борис Шнайдер, котрий розпочав вести семінарські заняття

курсу «Історія середніх віків». Ставши здобувачем в Інституті Всесвітньої історії АН СРСР та розпочавши дослідження дисертаційної теми «Ірландське повстання 1916 р.» (керівник – доктор історичних наук, професор М.А. Єрофєєв). Він у 1984 р. залишає роботу на кафедрі та переїжджає до Москви.

Завкафедри очолив групу науковців, яка мала працювати над створенням нарисів про Кам'янець-Подільський. Швидше за все, він безпосередньо займався (разом із І. Винокуром) з'ясуванням середньовічної та ранньомодерної історії міста [37, с.32]. Коваленко також привніс у діяльність кафедри таку форму наукової роботи як обговорення й рецензування авторефератів кандидатських і докторських дисертацій. Систематично обговорювалися також рецензії й відзиви на монографії дослідників.

У 1978 р. обговорювалося питання про проведення у Кам'янці-Подільському в 1979 р. республіканської (із запрошенням учених з Москви та інших республік) конференції на тему «Проблеми персональних досліджень у радянській історіографії» за участі 50 осіб [36, с.177]. На жаль, даний проект через різнопланові труднощі не реалізувався.

Викладачі кафедри публікували свої статті у тодішніх найбільш рейтингових історичних часописах «Вопросы истории», «Новая и новейшая история», «Советское славяноведение», «Проблемы историографии», «Преподавание истории в школе», «Український історичний журнал» та ін.

Необхідно звернути увагу на ще один момент активності Л. Коваленка на ниві організації науки, що тоді не виглядав таким важливим, але який заклав фундамент нинішніх тісних наукових зв'язків кафедри з головною академічною установою – Інститутом історії України НАН України. Йдеться про його важливу роль у становленні сучасного видатного українського історика, з 1993 р. директора Інституту історії України НАН України, академіка НАН України Валерія Смоля. Будучи студентом, він виконував під керівництвом завкафедри дипломну роботу «Возз'єднання Правобережної України з українськими землями у складі Російської держави» (захистена 1970 р.). Вступивши до аспірантури Інституту історії АН УРСР, зв'язків з науковим керівником та кафедрою не поривав.

На кафедрі на високому рівні була розгорнута навчально-методична робота. Творчий колектив у складі В.Жебокрицького, Л.Коваленка та В.Зайцева опублікували у 1972 р. видання «Хрестоматія з нової історії: Навчальний посібник» для учнів середніх

шкіл. 1983 р. вийшов з друку посібник Коваленка «Історіографія історії Української РСР від найдавніших часів до Великої Жовтневої соціалістичної революції» [37, с.20]. Досвід кафедри загальної історії у викладанні «історіографії нової і новітньої історії» завкафедри узагальнив на всесоюзній конференції викладачів історіографії, що відбулася у Калінінському державному університеті у вересні 1976 р. Л.Коваленко також очолив експертну групу, яка, на замовлення Міністерства освіти складала проект програми та проект посібника «Історичне краєзнавство Української РСР» [36, с.22]. Відтак, колектив інтенсивно працював над розробкою методичних посібників і методпорад студентам. У 1976 р. надруковані, а в 1983 р. перевидані методичні вказівки до практичних занять з історії середніх віків Лаптіна [42, с.21]. У 1979 р. у Хмельницькому вийшла методична розробка В.С. Степанкова «Пам'ятні місця подій Визвольної війни українського народу 1648-1954 рр. на Хмельниччині» (33 с.) тощо.

Велика увага викладачами кафедри приділялася джерелознавству. П.Лаптін підкреслював, що добираючи джерела для семінарських занять, необхідно враховувати такі критерії: 1) документи повинні бути органічно пов'язані з програмним матеріалом; 2) репрезентувати основні, найтипівші факти та події епохи; 3) мати певний емоційний вплив; 4) відрізнитися достатньою інформативністю; 5) висвітлювати різні аспекти історичних подій та явищ [42, с.16].

Заслужувала на увагу методика рецензування лекцій, яку запропонував Лаптін. Він виділяв тут чотири аспекти: 1) загально організаційні та зовнішньо-методичні вимоги; 2) зміст лекції; 3) методичний рівень лекції; 4) результативність лекції [42, с.15].

Одним із перших в СРСР глибоко розробляв методичні аспекти читання у вишах проблемних лекцій («лабораторії пізнання»). На відміну від традиційних у них, на його переконання, мала переважати теорія, а описово-ілюстративний матеріал складати лише основу для теоретичних узагальнень. Конкретний фактаж мав бути обов'язково високоякісним, спеціально підібраним, інакше проблемна лекція може перетворитися на «примітивний соціологізм». Вона мала базуватися на максимальному використанні історико-порівняльного методу. Головним у проведенні проблемного семінару вважав не просте запам'ятовування фактів, а творче вивчення теоретичних питань історії. На такому семінарі фактологічний опис не є самоціллю, а факти тут слугують засобом аргументації певного теоретичного положення [42, с.14]. Логічним результатом творчих пошуків професора у цьому напрямку стала монографія «Проблемне викладання

та вивчення історії у вищій школі», видана в Києві вже після смерті автора у 1988 р.

Визнанням вагомої ролі кафедри у науковій та навчально-методичній сферах функціонування українських вишів стало проведення у Кам'янці-Подільському (травень 1983 р.) спільного засідання кафедр загальної історії Вінницького, Київського, Івано-Франківського і Кам'янець-Подільського педінститутів з метою обговорення актуальних питань викладання дисциплін кафедри для вдосконалення вищої історичної освіти. Л. Коваленко виступив на ньому з доповіддю «Підготовка учителів історії до викладання проблематики історії міжнародних відносин на початку ХХ ст. у 9 класі». Її обговорення обумовило прийняття ухвали щодо доцільності направлення листа до редакції загальносоюзного журналу «Преподавание истории в школе» з пропозицією передбачити у «новому підручнику спеціальний розділ, присвячений цій проблемі» [36, с.22]. Загалом, сучасний дослідник історії університету А.Г. Філінюк оцінює ситуацію таким чином: «Кафедра загальної історії стала опорною для факультетів Правобережної України» [79, с.182].

Освітні й наукові установи в умовах тоталітаризму завжди є одночасно виразниками, інструментами та жертвами пануючої ідеології політичного режиму. Проте ця об'єктивна закономірність у вищій освіті СРСР потребує суттєвої корекції при застосуванні до життя кафедри загальної історії у 70 –першій половині 80-х рр. минулого століття. Можна з певністю стверджувати, що перші дві функції працівники кафедри виконували переважно через зовнішню необхідність, формальну демонстрацію, без глибоких ідейних переконань. Серед них не було войовничих атеїстів, правовірних комуністів й переконаних фанатів боротьби «із загниваючим капіталізмом». Наприклад, П.Лаптін ніколи не захоплювався цитуванням творів класиків марксизму-ленізму, не намагався доводити, що вони є єдиним (універсальним) джерелом історичного пізнання, не спонукав їх своє незнання сутності питання прикривати пустопорожнім цитуванням працю К.Маркса, Ф.Енгельса, В.Леніна [59, с.282]. Натомість відома низка фактів, які засвідчують, що працівники кафедри потрапляли під удар радянської системи, а деяких з них цілком правомірно можна назвати внутрішніми або «інтровертними» дисидентами. Насамперед це стосується постаті самого завкафедри. Коваленко мав власний гіркий досвід переслідування, проте це не зламало його, не зробило служителем й рабом системи. Більше того, подальша біографія засвідчує, що він постійно сприяв і допомагав тим, хто знаходився в подібній ситуації

«конфлікту зі системою». Хто захоче, той віднайде у його наукових творах характерну двозначність, напівнатяжки й інші ознаки того, що власна думка автора не може бути висловлена прямо. Так у своїй монографії «Велика французька буржуазна революція і громадсько-політичні рухи на Україні в кінці XVIII ст.» Л.Коваленко жодним словом не обмовився про реакційну роль творчого доробку «буржуазно-націоналістичних» істориків! Мало цього, наважився (вперше) побачити у працях буржуазних істориків і раціональне зерно, стверджуючи: «буржуазна історіографія ігнорувала події французької революції як об'єкт дослідження і як матеріал, що становить важливу сторінку в житті українського народу. Та було б помилкою вважати, що українські буржуазні історики XIX ст. не займалися цим питанням зовсім. Навпаки, історики та літературознавці України, які деякою мірою вивчали питання соціально-економічного, громадсько-політичного і культурного життя України 90-х років XVIII ст., незмінно наводять факти і матеріали, що свідчать про вплив Великої французької буржуазної революції на Україну. Проте у працях цих істориків факти подаються коротко і до того ж у зв'язку з викладом чи дослідженням іншої теми» [37, с.24].

У кореспонденції завкафедри циркулювали заборонені імена «буржуазно-націоналістичних» українських діячів. Так, у 1976 р. в листі В. Котова Коваленку вказувалося: «Одна згадка про Костомарова і Драгоманова наводить на них (співробітників Міністерства – автори) жах а в історіографії історії України без них обійтися неможливо» [36, с.174].

Посібник Коваленка «Історіографія історії Української РСР від найдавніших часів до Великої Жовтневої соціалістичної революції» був єдиним з повоєнних радянських часів, в якому називались імена та праці істориків XIX ст. – початку XX ст., часу коли творилась національна концепція української історії. Зрозуміло що, імена В. Антоновича, М. Грушевського та інших тогочасних істориків згадувались лише вкупі з низкою політичних та ідеологічних ярликів, з тавруванням цих вчених як агентів, прислужників міжнародного імперіалізму. Проте автор не обмежився політичними закляттями, хай дуже стисло, все ж наводив історичні погляди, зазначав певні наукові здобутки цих «ворогів українського народу». До кінця 80-х рр. XX ст. тільки таким чином можна було легально ознайомитися із науковою спадщиною цих істориків. Цю обставину відзначила І. Колесник і визначила її як «парадокс Коваленка» [26, с.59]. Прямим доказом «інтровертного» дисидентства завкафедри були його постійні делікатні відмови вступати до лав партії, хоча авторитет і пошану Коваленко у

влади мав, а з 1 вересня 1971 р. став кавалером Ордена Червоного Прапора [36, с.170].

А.Копилов, здіймаючись на посади декана, проректора й з 1977 р. ректора, зрозуміло не зміг би рухатися цими шаблями в разі деструктивних відносин з політичним режимом. Проте, матеріали меморіальних університетських конференцій 2011 та 2016 рр., присвячених вшануванню його пам'яті, проливають децицію світла на внутрішній світогляд цієї непересічної постаті, окремі аспекти якого цензурувалися у радянські часи. В.Степанков на доказ того, що А.Копилов був в душі віруючою людиною, згадує епізод середини 70-х рр. Напередодні Пасхального свята надійшло розпорядження у деканат посилити атеїстичну виховну роботу серед студентів, аби запобігти їх участі у ньому, Декан у приватній розмові з Л.Коваленком висловився приблизно так: «Нічого поганого в цьому немає. Бігати за ними й контролювати їх я не буду» [74, с. 7]. В свою чергу, І.Козак засвідчував, що його політичні погляди були значно ближчими до постулатів західної соціал-демократії, ніж до «наукового комунізму» [74, с.15].

П.Лаптін у своїй монографії «Община в російській історіографії останньої третини ХІХ – початку ХХ ст.» всупереч поширеній тезі в радянській історіографії про глибоку кризу «буржуазної історичної науки в період імперіалізму», обґрунтовано й переконливо довів, що російська медієвістика на рубежі ХІХ-ХХ ст. переживала не кризу, а творче піднесення. Це було сміливе судження історика, яке різко контрастувало з ідеологічними штампами тоталітарного періоду [42, с.16].

Негативний досвід конфліктів зі системою мав М.Кукурдзяк. Будучи молодшим науковим співробітником відділу історії Північної Буковини Інституту історії АН УРСР в Чернівцях він спробував «добитися справедливості», що закінчилося в 1974 р. звільненням з роботи «за власним бажанням», звинуваченням в «антирадянщині й аполітизмі», суворим партійним стягненням та втратою можливості отримати 2-х кімнатну квартиру [70, с.6].

Певні проблеми у відносинах з нею виникли й у В.Газіна. Працюючи над темою з історії Ваймарської Німеччини, він зіткнувся з її «неактуальністю». Надрукувати статтю у журналах чи збірниках (їх кількість у СРСР була мізерною й вважалося за щастя зробити на рік кілька публікацій тез доповідей на наукових конференціях), в якій би не прославлялася діяльність КПРС, було вкрай важко. А відтак кількість публікацій викладача зростала черепашими темпами. З боку керівних органів університету лунали пропозиції поміняти тематику на

більш актуальні. В.Газіна схилила писати про діяльність Комінтерну, міжнародний комуністичний і робітничий рух, соціалістичні перетворення в країнах Центрально-Східної Європи. На що спокійно завжди відповідав, що не є фахівцем з даної проблеми [61, с.16].

«Гіркого присмаку» набрали стосунки з системою і у В.Степанкова. Намагаючись працювати над розробкою проблем національно-визвольної боротьби середини XVII ст. за порадою видатного дослідника козацтва О.Апанович, яка погодилася стати науковим керівником, навесні 1972 р. обрав тему дисертації «Антифеодальна боротьба на Правобережній Україні в роки Визвольної війни (1648-1654 рр.)». Проте, внаслідок чергового наступу тоталітарного режиму на українську інтелігенцію, її було звільнено з роботи в Інституті історії АН УРСР під формальним приводом скорочення штатів [16, с.429].

За таких обставин В.Степанков втратив потенційного керівника, хоча продовжував підтримувати творчі контакти з О.Апанович, котра час від часу надавала корисні консультації. Наприкінці 1974 р. завершив написання тексту дисертації, проте через брак публікацій (редколегії часописів і збірників, як правило, відхиляли пропоновані статті) та відсутність керівника, подати її до захисту, зрозуміло, не міг [23, с.11]. На допомогу своєму працівнику прийшов Л.Коваленко, котрий, як ніхто, розумів становище молодого науковця, що нагадувало йому власну особисту драму, і тому погодився стати науковим керівником Степанкова. Лише у травні 1980 р. дисертація була успішно захищена. Тільки після позитивної оцінки анонімного («чорного») рецензента через 10 місяців (хоча інструктивні документи ВАКу СРСР передбачали для кандидатських дисертацій термін затвердження впродовж 6 місяців) ВАК схвалив рішення про присудження йому кандидата історичних наук.

На цьому його митарства не завершилися. Упродовж 1981-1987 рр. Степанков не зміг опублікувати жодної зі своїх статей по темі дослідження, адже видавництва відхиляли їх (всього понад 10). Тому, лише на початку 1987 р. отримав атестат доцента. Характерним є наступний приклад. Редакція часопису «История СССР» повернула у березні 1985 р. йому статтю «Особенности развития классової боротьби і її вплив на процес формування Української феодальної державності у середині XVII ст.». Серед причин неприйняття її до друку у повідомленні, підписаному завідуючою відділом історії СРСР період феодалізму Є.Н. Швейковською, ледь не головною названа наступна: «Авторское понимание формирования украинской государственности нечетко и несвободно от влияния украинской националистической

историографії» [12, с.12]. На щастя, тогочасна ідеологічна обстановка уже була значно ліберальнішою, ніж репресивна атмосфера 70-х рр., а до квітня 1985 р. залишалось вже зовсім небагато. Епопея з публікацією монографії по темі дисертації тривала ще довше, хоча автор завершив написання тексту ще в грудні 1982 р. Довелося його переробляти, скорочувати, кілька разів змінювалася назва книги. Символічно, що монографія була нарешті видана аж у грудні 1991 р.

У зв'язку з погіршенням стану здоров'я Л.Коваленка з осені 1984 р. завідувачем кафедри став М.Кукурудзяк. Він взяв курс на збереження й розвиток усіх достойних традицій, започаткованих фундатором кафедри. Насправда це було на той час нелегке завдання, адже керувати навчальним підрозділом йому довелося в період суспільно-політичної нестабільності, зміни теоретико-методологічної бази історичних досліджень, наростання економічної кризи та матеріально-фінансової скрути в країні. Завкафедри особисто подав гідний приклад. У середині 80-х він узагальнив вивчення робітничого руху Буковини, яка знайшла висвітлення на сторінках монографії «Робітничий рух на Північній Буковині наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.» та докторської дисертації, успішно захищеної в травні 1987 р. на Вченій Раді Київського університету ім. Т. Шевченка [70, с.7].

З часом вчений сформував наукову школу «Соціально-економічний розвиток України в період капіталізму» за напрямком – «західноукраїнські землі в період австро-угорського панування». Вона підготувала одного доктора історичних наук (В.Гринчуцького) та 5 кандидатів історичних наук [57, арк.32]. Важливим аспектом його наукової діяльності було членство у спеціалізованій раді по захисту дисертацій Чернівецького державного університету [69, с.255]. Кукурудзяк тісно співпрацював також із вінницькими колегами (особливо М. Кравцем), брав участь у роботі Х-ХVІІ Вінницьких обласних історико-краснзнавчих конференціях [68, с.436]. За наукові та педагогічні успіхи Кукурудзяк в 1986 р. отримав нагрудний знак «Відмінник народної освіти УРСР».

До початку 90-х побачили світ 7 навчально-методичних праць, серед яких «Рух Опору в країнах Західної Європи в роки Другої світової війни» (співавтор А.Копилов); «Міжнародні відносини нового часу. 1640-1918 рр.» (співавтор Л.Коваленко); «Міжнародний комуністичний і робітничий рух» (співавтор А.Копилов) [70, с.8].

В руслі актуального періоду «перебудови» (1985-1991 рр.) викладачі кафедри жваво відгукнулися на лібералізацію суспільного ладу, критично переосмислили доробок радянських істориків й зміст їх лекцій та семінарів відзначалися новизною та привабливістю для

студентів. Попри те, спостерігався й драматизм ситуації, адже з одного боку, було психологічно важко усвідомити хибність ідей та ідеалів, у правдивості яких раніше не виникало сумнівів, а з другого – аналітичний розум викладачів, вивчаючи багатий джерельний матеріал (раніше закритий для науковців), змушував все-таки переконуватися щонайменше у хибності більшості з них. В цілому, процес переходу на нові засади пізнання історичного процесу завершився на середину 90-х рр., що позитивно позначилося на науковій творчості, зокрема послужило поштовхом до переосмислення вузлових проблем минувшини української нації. Антитоталітарні революції в країнах Центральної та Південно-Східної Європи теж позначилися на науковій діяльності кафедри. Наприклад, В.Газін скоригував низку власних оцінок у своїй науковій проблематиці й в приватних розмовах з колегами по кафедрі підкреслював, що, на його думку, більш виваженим є не «класовий підхід» до вивчення історії, а виважений неупереджений «соціальний аналіз» на основі джерел [32, с.18].

Горбачовська перебудова позитивно позначилася й на зростанні суспільно-політичної активності студентства. Восени 1988 р. студенти 5-ого курсу на чолі з М. Лазаревичем ініціювали збір підписів про надання українській мові статусу державної. Куратори з КГБ та деякі викладачі засудили це як прояв націоналізму. В актовій залі були скликані збори студентів та викладачів факультету. Викладацький колектив розколовся: частина була солідарною зі студентством, інші засуджували їхні дії, але більшість зайняли вичікувальну позицію і не з'явилися на збори. У цій ситуації визначальним став виступ В.Степанкова, який сказав, що в країні зовсім не та суспільно-політична ситуація, щоб «засуджувати» людей за їхні переконання. Це знайшло підтримку серед присутніх. Після цього годі було очікувати якихось осуджувальних резолюцій чи організаційних висновків щодо студентства [78, с.219-220].

В умовах лібералізації суспільства стало можливим об'єктивне дослідження історії релігії й церкви й дана проблема стала сферою зацікавлень А.Опрі. Він наполегливо став вивчати історію християнської церкви в Україні, насамперед українського православ'я. На його думку, православна церква в Україні на початку ХХ ст. не була монолітною і суцільно консервативною силою, як вважали історики радянської доби. Окремі представники духовенства висловили низку цінних спостережень щодо соціалістичної доктрини і практики, розкрили утопізм комуністичних ідей, засуджували експропріації. Це дало змогу найбільш далекоглядним з них пророчо передбачити жакливі трагедії майбутнього, зокрема більшовицький

терор. Низку повідомлень А.Опрі на дану тему було опубліковано у наукових щорічниках «Історія релігії в Україні», котрі почали видаватися у Львові [22, с.300]. Всупереч марксистській ідеології, дослідник довів позитивну роль українського духівництва в розвитку національної культури та освіти, наявність прогресивних течій в українському православному русі кінця XIX – початку XX ст.

У 1985 р. в Львівському видавництві «Вища школа» була опублікована монографія А.Копилова «Вітчизняний фронт і народно-демократична революція в Болгарії», яка була високо поцінована не лише вітчизняними, але й болгарськими рецензентами (Й. Тончев, М. Матакієва, М. Лазіров, В. Куков). У ній автор глибоко проаналізував політичну ситуацію, яка склалася у 1944-1947 рр. в Болгарії, її основні причини й зробив, всупереч усталеній в болгарській історіографії думці, переконливі висновки, що перетворення в Болгарії мали не соціалістичний характер, був встановлений лад народної демократії. Крім того, автор відмовився від традиційного для тогочасної радянської історіографії розділу, в якому б критикувалися «буржуазні й ревізійні фальсифікації», що засвідчило неабияку наукову сміливість А.О. Копилова та його принциповість [38, с.209-210].

Природний плін буття вносив корективи у членський склад кафедри. У 1985-86 рр. відійшли з життя Л.Коваленко та П.Лаптіні. Відтак, на порядку денному постало питання другої хвилі кадрового поповнення складу кафедри. З 1983 р. вона отримала свого беззмінного чарівного диспетчера – старшого лаборанта Оксану Жмурко. З серпня 1985 р. науково-педагогічну діяльність на кафедрі розпочав Анатолій Гуменюк. Став читати курс «Нова історія Європи та Америки (перший період)», згодом – «Історію світової культури», «Національні проблеми сучасного світу», «Етнодемографічні процеси». За порадою М.Кукуруджяка зосередив дослідницьку увагу на історії міст Правобережної України доби промислового капіталізму (1861-1900 рр.). Керувати дослідженням став завідувач відділу історії України періоду капіталізму Інституту історії АН УРСР доктор історичних наук, професор В.Г. Сарбей. У 1986 р. затверджується тема кандидатської дисертації «Міста Правобережної України в 1861-1900 рр.». А.Гуменюк упродовж 1986-1993 рр. видав 8 публікацій з даної тематики. У жовтні 1993 р. відбувся успішний захист. Автор з'ясував, що реальна кількість міських поселень на Правобережжі наприкінці XIX ст. більш ніж удвічі перевищувала офіційну їх кількість. Дійшов важливого висновку, що розвиток міст у регіоні мав найвищі темпи по всій Російській імперії [34, с.102-107].

Упродовж 1986-1988 рр. на посаді асистента кафедри працював Олександр Федьков, читав курс «Історія Латинської Америки» і проводив семінари з «Нової та Новітньої історії країн Європи та Америки». За рекомендацією кафедри його направили навчання до аспірантури відділу історії України періоду капіталізму Інституту історії АН УРСР. Науковим керівником, як і в А.Гуменюка, став доктор історичних наук, професор В. Сарбей. У 1993 р. він успішно захистив кандидатську дисертацію «Політичні партії та селянські громадські організації в Правобережній Україні 1905-1907 рр.». Щоправда, на то час О.Федьков уже працював на кафедрі історії України.

У жовтні 1988 р. на посаді асистента кафедри розпочав трудову діяльність у нашому виші Сергій Копилов. Будучи студентом історичного факультету Київського державного університету ім. Шевченка, проявив здібності до наукової роботи. В 1985 р. його наукове дослідження було представлено на всеукраїнському конкурсі студентських досліджень у Донецьку і визнане найкращим. Автор отримав медаль та премію з рук президента АН УРСР академіка Б. Патона [65, с.295]. Відтак, С. Копилов пройшов аспірантуру та шестимісячне стажування у 1987 р. у Софійському університеті ім. Климента Охридського [72, с.368]. Підготував текст дисертації, опублікував статтю на болгарській мові «Развитие на интернационалите връзки между ВЛКСМ и РМС (9 септември 1944-1947 гт)», надруковану в науковому збірнику в Софії [66, с.7]. У грудні 1988 р. Копилов захистив кандидатську дисертацію на тему «Участь Робітничої молодіжної спілки Болгарії у зміцненні народно-демократичного ладу в Болгарії 1944-1947 рр.» (керівник – член-кореспондент АН УРСР П.С. Сохань), поповнивши, як і його батько А.О. Копилов, групу вітчизняних болгаристів.

Молодому викладачу було доручено читати нормативні курси «Нова історія Європи та Америки (1870-1918 рр.)», «Джерелознавство нової та новітньої історії Європи та Америки», спецкурс «Історія Латинської Америки» [20, с.42]. Мав намір далі продовжувати досліджувати повоєнну історію Болгарії, проте в умовах розпаду СРСР, соціалістичної системи наукові зв'язки з Болгарією перервалися, а тому дослідник вирішив переорієнтуватися з «чистої» всесвітньої історії на історіографічну проблему розвитку української історичної славістики XVIII – початку XX ст. [66, с.8–9]. У 1992 р. С.А. Копилов став доцентом й йому доручили читати цілком новий курс «Історіографія всесвітньої історії» [20, с.64].

У 1987 р. започаткувалася творча співпраця В.Степанкова та тогочасного завідувача відділу історії періоду феодалізму Інституту історії АН УРСР В.Смолія, яка триває до сьогодні. Тоді вони обидва, за визнанням Степанкова «дійшли принципової згоди щодо, по-перше, гострої актуальності проблем з'ясування сутності подій середини XVII ст. й діяльності Б. Хмельницького; по-друге, необхідності співпраці у розробці її теоретичних аспектів, що ґрунтувалися б на співставленні результатів аналізу процесів, подій і явищ, дискусій, в яких би до уваги бралася лише виключно наукова аргументація (права «золотої середини» була відхилена відразу) і абсолютне право кожного з нас на збереження власного погляду» [75, с.8; 23, с.13]. Упродовж 1988-1990 рр. побачили світ 19 публікацій В.Степанкова, майже стільки, скільки за попередні 17 років [17, с.14]. Вирішивши в подальшому продовжити інтенсивні дослідження, у 1994 р. відхилив пропозицію зайняти посаду проректора інституту з наукової роботи [31, с.184].

Проголошення незалежності України ознаменувало переломний момент у житті колективу кафедри. У 1991 р. її перейменовано у кафедру *всесвітньої історії*. Спостерігається «вибухове» зростання якості і кількості наукових розробок членів колективу. Зняття ідеологічних заборон та ліквідація монополії марксистської методології досліджень зумовило розквіт творчої активності викладачів. Саме в 1990-і рр. представники першої хвилі кадрового поповнення складу кафедри досягають дослідницької зрілості та визнання у науковому й освітньому просторі. Так, тандем у складі В.Степанкова та В.Смолія дійшов висновку, що панівний в історіографії погляд на події 1948-1954 рр. потребує кардинального переосмислення. Результатом стала праця «У пошуках нової концепції історії Визвольної війни українського народу XVII ст.» (1992 р.). Автори аргументовано довели, що національно-визвольна боротьба середини XVII ст. «не може бути зведеною до спрощеної схеми загальнонародної боротьби за возз'єднанням України з Росією», оскільки «започаткувала нову епоху в боротьбі народу за незалежність і створення самостійної держави», а отже й не може бути завершеною 1654 р., бо «підписання договору з Московією не було для Б. Хмельницького та його уряду самоціллю, кінцевим результатом довготривалої, жорстокої боротьби з Річчю Посполитою». Натомість як граничний, авторами пропонується 1676 р. – час завершення кількарічного процесу «руйнування державних інституцій у Правобережній Україні» [12, с.15].

У 1993 р. В.Степанков відбув у своє перше наукове відрядження у Варшаву на кошти Канадського інституту українських студій ім. Петра

Яцика. Т.Чухліб, який також в цей час працював там же, зафіксував деякі спогади про нього: «Якось, наприклад, він довго не міг заспокоїтися від того, що знайшов підтвердження своєї концепції про тяглість визвольного руху українців з 1948 р. до 1976 р. Коли під час роботи в одному з варшавських архівів він підійшов до мене й тихо зачитував витяг з листа козацької старшини до короля Міхала Корибути за лютий 1671 р., в якому були такі промовисті слова: «Адже тоді (тобто перед 1648 р. – Авт.) не тільки гетьман, чи полковник, але й найменший староста чи ревізор був поляк, через що Військо терпіло усілякі утиски й мусіло з такого ярма визволитися. Вже двадцять років, як не можна загасити тої пожежі». Було таке враження, що моєму старшому колезі став нарешті зрозумілий принцип дії «вічного двигуна» або ж принаймні ним відкрито новий хімічний елемент, який доповнював таблицю Менделєєва.

...Вдруге... таку реакцію... я побачив, коли він в одному з варіантів оригінального тексту Бучацького перемир'я 1672 р. між Річчю Посполитою та Османською імперією прочитав словосполучення «Держава Україна» (польською мовою: «Państwo Ucraina»)... Було зрозуміло, що нарешті український історик, на відміну від античного вченого Архімеда, віднайшов «свою точку опори» й тепер зможе перевернути якщо не світову, то хоча б вітчизняну історіографію» [80, с.231–232].

Помітною подією став вихід у світ фундаментального дослідження вказаних істориків «Богдан Хмельницький. Соціально-політичний портрет» (К., 1993 р.). Пізніше доповнений та перероблений варіант книги кілька разів перевидавався [44, арк.13]. Наукові здобутки В.Степанкова 1993 року були відзначені Премією НАН України імені академіка М.С. Грушевського. У тому ж році він захистив за сукупністю робіт у формі наукової доповіді у стінах Київського національного університету ім. Тараса Шевченка докторську дисертацію на тему «Українська держава у середині XVII століття: проблеми становлення й боротьби за незалежність (1648-1657 рр.)». В ній, а також в інших працях, висловив важливе теоретичне положення, що визвольні і соціальні змагання українців упродовж 1648-1676 рр. становили собою не Визвольну війну, а Національну революцію [23, с. 15].

У 1994 р. Степанков у співавторстві з В.С. Сідаком присвятили два нариси історії формування та функціонування українських спецслужб у період гетьманату Б. Хмельницького у книзі «З історії української розвідки контррозвідки», за що став лауреатом премії

СБУ «За високопрофесійне та об'єктивне висвітлення діяльності спецслужб України» (1996).

Дані концептуальні засади в цілому чи їх окремі аспекти не могли не викликати критики з боку частини дослідників. Сам В.Степанков вважав це нормальним явищем в науці, де «пошук істини відбувається у процесі співставлення різних концепцій, шляхом гарячих дискусій тощо» [16, с. 436–437]. Разом з тим, низка сформульованих ідей та теоретичних положень стали надбанням історіографії й розробляється іншими науковцями. Особисто для нього дані здобутки мали наслідком те, що у 1992 р. він обирається на посаду професора кафедри, а в 1995 р. отримує атестат професора [16, с.435].

Новизною відзначалася монографія Степанкова та Смолія «Українська державна ідея XVII-XVIII століть: проблеми формування еволюції, реалізації» (1997). Вона стала першим ґрунтовним дослідженням зародження, розвитку й занепаду ідеї державотворення у ранньомодерній історії України. Автори вказали, що особливо активізувалися регресивні процеси в еволюції даної ідеї після Полтавської катастрофи І. Мазепи [12, с.17]. Степанков також став членом авторського колективу навчального посібника для студентів нового формату «Історія України: нове бачення» (1995), який кілька разів перевидавався.

Великою справою національного відродження та історичної справедливості мало й те, що А.Копилов вперше офіційно торкнувся проблеми відновлення історичної пам'яті про минуле пединституту. На шпальтах інститутської газети «Студентський меридіан» 15 квітня 1992 р. опублікував статтю «І.І. Огієнко – перший ректор Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету», в якій ґрунтовно з'ясував роль великого сина українського народу в процесі утворення першого українського університету [60, с.31]. У 1996 р. у співавторстві з О.М. Завальнюком у Краківському часописі «Історичні студії» видав об'ємну роботу польською мовою «Зусилля по відкриттю державного університету в Кам'янці-Подільському 1918 року» [60, с.34]. Подальші наукові розвідки тандему А.Копилов-Завальнюк матеріалізувалися у революційну статтю на сторінках головного державного історичного часопису «Український історичний журнал» (1999 р., № 4-5) [19, с.31].

Резонансною подією став вихід 1993 р. бібліографічного довідника Л.Баженова про дослідників Поділля, в якому був поданий глибокий історіографічний аналіз краєзнавчих процесів у регіоні з літописних часів до відродження української державності 1991 р. Це стало логічним результатом його трирічного перебування в

докторантурі Інституту історії України НАН України. Автор обґрунтовано увів до наукового обігу поняття наукових спеціалізацій «поділезнавство», «волинознавство». Більше третини поданих дослідників подільської землі в довіднику були вперше оприлюднені, науково реабілітовані, як жертви сталінізму, або повернені із забуття, чим була відновлена історична справедливість [21, с.31]. У 1995 р. побачила світ його головна монографія «Становлення і розвиток історичного краєзнавства Правобережної України XIX – на початку XX ст.», а наступного року відбувся успішний захист ним докторської дисертації на дану тему в спеціалізованій вченій раді Інституту історії України НАН України (науковий консультант – академік П.Т. Тронько) [24, с.6]. Це був перший захист в Україні докторської дисертації з проблем історичного краєзнавства, який відкрив шлях у цьому напрямі для інших науковців. Дані події ознаменували, що кафедра стає центром української славістики, зокрема, полоністики, Баженов з 1997 р. став членом-кореспондентом Міжнародної слов'янської академії наук [14, с.83]. У подальшому він вивчав життя і науково-літературну творчість учених, краєзнавців Поділля і Волині Я. Потоцького, О. Пшездецького, К. Пуласького, І. Винокура, М. Костриці, В. Баженова [58, с.12].

Л.Баженов також очолив створений 1995 р. Центр дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України. Даний науковий осередок проводив масштабну роботу з організації та реалізації краєзнавчих досліджень з основним акцентом на історію краю XIX – початку XXI ст. Виконуючи у 1981-1997 рр. обов'язки голови Кам'янець-Подільського обласного відділу Українського географічного товариства, а сьогодні – голови Хмельницької обласної організації Національної спілки краєзнавців України, Л.Баженов брав участь в організації та роботі чисельних міжнародних, всеукраїнських та регіональних конференцій. Звернення ряду географічних форумів, ініційованих ним, увінчалися створенням Національного природного парку «Подільські Товтри». Його пропозиції про премії імені Ю.Й. Січинського, П.М. Бучинського, М.Г. Смотрицького, В.І. Заремби, К.В. Широцького, М.П. Годованця для відзначення заслуг сучасних дослідників, митців 1993 року були підтримані Хмельницькою облдержадміністрацією [24, с.6–7].

1994 р. виходить з друку монографія В.Газіна «Економіка і зовнішня політика Ваймарської республіки (1925-1933 рр.)» [61, с.17]. Вона заповнила існуючу лауну у вітчизняній германістиці щодо вивчення економічних процесів, що відбувалися у Німеччині упродовж цього часу й впливу на них зовнішньополітичного чинника.

Автор окреслив також чинники, що сприяли утвердженню фашизму, довів, що східна політика Ваймарської республіки «спрямовувалася на відновлення кордонів Німеччини до 1914 р. на Сході, включення до її складу територій сусідніх держав, населених німцями, а в подальшій перспективі передбачалася анексія всього східно-центральноєвропейського простору». Дослідник з'ясував, що реваншистські плани урядових кіл держави знайшли обґрунтування в доктринах «Велико-Німеччини» і «Серединної Європи» та їх модифікаціях, які поширювалися не тільки серед населення Ваймарської республіки, але й у середовищах німецьких меншин Центральної й Південно-Східної Європи. Пропагуючи «ідею єдиного німецького народу», її владні кола використовували останніх у ролі заручника політики «мирної ревізії» і «п'ятої колонії» для розпалювання міжнаціональної ворожнечі, як привід для втручання у внутрішні справи сусідніх країн з метою наступної ліквідації їх незалежності» [62, с.15].

Наприкінці 1980-90-х рр. вийшла низка праць А.Опрі з історії християнської, римо-католицької та греко-католицької церкви в Україні. Помітної подією стала публікація 1997 р. науково-популярної брошури «Католицька церква на Поділлі» на основі архівних матеріалів з фонду Подільської римо-католицької консисторії, де він був одним із співавторів [13, с.334].

Справжнім святом наукового життя факультету став випуск перших томів (1995-1996 рр.) «Наукових праць історичного факультету Кам'янець-Подільського педагогічного університету» [70, с.9] (саме так офіційно став називатися наш виш з 1997 р.). М.Кукуруджак виконував обов'язки відповідального редактора цих випусків. Завідувач кафедри сприяв також виходу у світ двох томів збірника праць «ACADEMIA на пошану Л. Коваленка» (1997 р.) [69, с. 257].

Працівники кафедри активно працювали на поприщі навчально-методичної роботи. У 1993 р. видається курс лекцій М.Кукуруджак «Історіографія історії Західної Європи та Америки нового часу». У цьому ж році він розробив навчально-методичну розробку «Курсові роботи: методичні рекомендації для студентів історичного факультету» (співавтор – А.Гуменюк) [69, с. 256].

Проголошення незалежності України стало поштовхом до переосмислення не лише вітчизняної, але й всесвітньої історії. В.Газін згадував, з якою цікавістю у 1992-1993 рр. вчителі Тернопільщини, яким він проводив семінари, сприймали невідомий їм досі матеріал з новітньої історії Європи та Америки [63, с.64]. Відтак, він першим

взявся за витворення власне українського формату навчального посібника з новітньої історії країн Європи та Америки 1945-1994 рр. Він побачив світ 1995 р. Написаний не на основі еkleктичного «вінегрету» з окремих, спеціально відібраних шматочків з історичних російських, польських й інших підручників і посібників (як це нерідко трапляється), а на цілісній власній концепції розуміння тенденцій як світового розвитку в цілому, так й окремих регіонів і провідних країн ХХ ст.

Підбадьорений позитивним сприйняттям свого «дітища» науковою, викладацькою та студентською громадськістю В.Газін розпочав у співавторстві з С.А. Копиловим підготовку посібника «Новітня історія країн Європи та Америки (1918-1945 рр.)», який побачив світ у 1997 р. Як згадує тодішній декан О. Завальнюк до деканату телефонували з різних університетів і просили задовольнити хоч на мінімальному рівні попит на цю книгу [20, с.44]. У 2000 р. автори видали перероблений й доповнений варіант посібника «Новітня історія країн Європи та Америки (1945-2000 рр.)». В подальшому обидва посібники отримали статус підручників й неодноразово перевидавалися на початку ХХІ ст. [62, с.19]. У результаті 1997 р. С.А. Копилов отримав відзнаку «Відмінник освіти України» [72, с.370], а з 2002 р. переведений на посаду професора кафедри. В.П. Газін 2004 р. отримав атестат професора.

Слід наголосити, що вказані здобутки здійснювалися в умовах глибокої економічної і психологічної депресії українського суспільства. Ейфорія від факту політичної незалежності України швидко минула. Нові керманічі держави залишили освіту й науку, як й інші державні сфери, напризволяще у хаосі становлення ринку на стадії «хижацького накопичення капіталів». Працівник кафедри і на той час ректор вишу А.Копилов згадував: «Люди знемагають від грабїжницьких цїн, від нестачі ліків, від виснажливого стояння в довжелезних чергах, мимо яких прошмигують на іномарках самовдоволені ринкові діячі» [30, с.1; 71, с.23].

Матеріальна скрута (зарплатню держава затримувала місяцями й часто їх «заморожувала») обмежувала можливості публікації. Освітянам доводилося виконувати роль «прохачів» задля друку досліджень. Так, другий том «Наукових праць історичного факультету» з'явився завдяки благодійності голови колективного сільськогосподарського підприємства с. Думанів Т.В. Ліщука. Монографія В.Газіна була опублікована завдяки допомозі та зв'язкам А.О. Копилова, якому вдалося знайти спонсора (ним став директор Кам'янець-Подільського консервного заводу А.М. Яхїєв) [6, с.32].

Тим не менше, упродовж 1990-х рр. суттєво зріс науковий і фаховий рівень кадрового складу працівників кафедри. У 1998 р. на ній працювали 5 професорів (М.Кукурудзяк, А.Копилов, Л.Баженов, В.Газін, В.Степанков) та 3 доценти (І.Опря, С.Копилов, А.Гуменюк) та старший лаборант О.Жмурко [39, с.75], і за цими показниками кафедра вийшла на одне з перших місць серед кафедр історичного профілю в Україні. При кафедрі діяло 2 наукових гуртки та 3 проблемних групи. Щорічно виконувалося до 20 дипломних робіт.

У 1991-1997 рр. членами кафедри підготовлено й опубліковано 12 монографій, 5 навчальних посібників і підручників та близько 200 наукових статей, матеріалів і повідомлень [68, с.437]. За сприяння М.Кукурудзяка з осені 1992 р. при кафедрі відкрито аспірантуру і в 1997 р. під його керівництвом захистив кандидатську дисертацію її перший випускник В.В.Малий [69, с.257]. Упродовж 1998-1999 р. керував роботою ще трьох аспірантів, в т.ч. дослідженням диспетчера кафедри Жмурко.

У червні 1999 р. у розвитку кафедри розпочався новий етап. Вакантну посаду завідувача кафедри, після передчасної смерті Кукурудзяка, зайняв Степанков. Новий завідувач став втілювати відкритий стиль керівництва й разом з тим демонстрував вимогливість, у першу чергу як до себе, так і до інших членів кафедри щодо сумлінного виконання своїх посадових обов'язків. Показово, що всю посадову надбавку до заробітної платні В.Степанков передавав у громадський фонд матеріального розвитку кафедри [31, с.184]. В цілому, завкафедри в основу свого стратегічного курсу, як керівника, поклав примноження існуючих славних традицій колективу.

У даному періоді проявилися позитивні тенденції до виходу з кризи української економіки, що також вплинуло на загальний розвиток кафедри. З іншого боку, починають окреслюватися негативні тенденції зменшення конкурсу абітурієнтів. Серед їх причин насамперед незavidне становище вчителя в українському суспільстві, що призвело до різкого падіння престижності професії педагога в очах молоді, особливо обдарованої. Відтак, переважна більшість відмінників навчання прагнула вступати у вищі, що давали престижну професію (юридичні, медичні, економічні). Крім того, поява значної кількості приватних ВНЗ у містах Хмельницької та сусідніх областей, які готували фахівців престижних професій. У зв'язку з такою ситуацією на рубежі помітно зросла роль профорієнтаційної роботи, в якій колектив кафедри брав активну участь. Свідченням цього стали творчі контакти з приватним ліцеєм «Антеї», ліцеєм № 18, усіма

школами м. Кам'янця-Подільського, обласними спеціалізованими ліцеями м. Хмельницького та Славути [57, арк.5–6].

За ініціативи завкафедри на рубежі ХХ-ХХІ ст. здійснюється третій етап кадрового поповнення. У зв'язку з тим, що кафедра стала забезпечувати викладання дисципліни методики викладання історії в школі, її колектив поповнився досвідченим педагогом Володимиром Дубінським. Окрім даного основного курсу, йому було доручено вести семінарські заняття курсу «Новітня історія країн Азії та Африки» й організацію проведення педагогічних практик [57, арк.3]. Упродовж 2000-2005 рр. він навчався в аспірантурі й обрав тему дисертаційного дослідження проблему обговорення аграрного питання у громадській думці Наддніпрянщині наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. Науковим керівником дослідження став О.М. Федьков [18, с.168–169].

Для завершення написання докторської дисертації С.Копиловим кафедра домоглася переведення його з вересня 2001 р. на посаду старшого наукового співробітника. З метою зменшення для нього навчального навантаження було взято на роботу за сумісництвом (на 0,5 ставки) на посаду асистента Ігоря Опрю [57, арк.21]. Йому було доручено проводити семінарські заняття курсів «Нова історія Європи та Америки. Частина II», «Нова історія Азії та Африки». Вступивши до аспірантури, він під керівництвом В.Степанкова досліджував діяльність пізнопротестантських громад Правобережжя на початку ХХ ст. У вересні 2006 р. І.А. Опря в Інституті історії НАНУ захистив кандидатську дисертацію «Становище та діяльність пізнопротестантських громад Правобережної України (1900 – 1917 рр.)» [46, арк.21].

На рубежі ХХ-ХХІ ст. окреслилася позитивна тенденція до визнання наукових здобутків членів колективу кафедри, зростання авторитету серед наукової громадськості України та за її межами, зміцнення зв'язків з іншими науковими інституціями, включаючи зарубіжні. Так, В.Степанков працював в архівах і відділах рукописів наукових бібліотек Польщі упродовж відряджень до Варшави 2003, 2004 рр. і Кракова у 2001 р. Вони стали можливими завдяки стипендіям Центру дослідження історії України ім. П. Яцика при Альбертському університеті в Канаді та Меморіального фонду ім. Н. Печенюка. Встановлено наукові відносини з Інститутом українських студій Альбертського університету (Канада) та Краківською Педагогічною академією (Польща). Спільно з істориками згаданої академії опубліковано фундаментальні наукові збірники статей «Кам'янець-Подільський», в яких були вміщені матеріали Л.Баженова та В.Степанкова.

Враховуючи вагомий доробок у розвиток історичної науки в 1999 р. Українська академія історичних наук обрала своїми дійсними членами В.Степанкова, Л.Баженова, А.Копилова. У травні 2000 р. викладачі кафедри вступили до Українського історичного товариства, започаткувавши функціонування його Подільського осередку. З 1999 р. В.Степанков розпочав роботу у редакційній колегії часопису «Український історик» (США, Канада). Впродовж 1999-2001 рр. він також працював членом Експертної ради з історичних наук ВАКУ України; став членом Наукової ради часопису «Український історичний журнал», редколегії наукового збірника «Україна в Центрально-Східній Європі» (Київ). Підтримувалися тісні наукові зв'язки з науковими товариствами і центром у м. Чернівцях, Житомирі (Товариство дослідження Волині), Луцьку, Рівному (Волинське краєзнавче товариство), Рівному (Волинське краєзнавче товариство), Вінниці (Краєзнавче товариство) тощо.

Помітною подією в житті кафедри стала участь В.Степанкова у масштабному проєкті «Україна крізь віки» й підготовку 7-ого тому даної серії – «Українська національна революція XVII ст. (1648-1676)» (1999 р.). В.Степанкову 2001 р. за участь у ньому Указом Президента України було присуджено Державну премію України в галузі науки і техніки [23, с.17].

Крім того, В.Степанков та В.Смолій взяли участь у проєктах Інституту історії України НАН України щодо створення фундаментального колективного дослідження «Історія української культури» (2003 р.), «Нариси з історії дипломатії України» (2001), «Історія українського козацтва» (2006 р.) [15, с.20]. В індивідуальному авторстві В.Степанкова виписані історичні портрети козацьких лідерів Б. Хмельницького, Станіслава-Михайла Кричевського, Івана Виговського, Павла Тетері у серії «Історія України в особах» (2000 р.).

У 1999 р. опубліковано друге, перероблене і доповнене, видання монографії Газіна «Східна політика Ваймарської республіки в 1919-1933 рр.: східноєвропейські аспекти». Великим успіхом колективу став захист ним влітку 2001 р. докторської дисертації на вказану тему в спеціалізованій раді Чернівецького університету. Коли під час захисту дисертант сміливо порівняв з цією імперською політикою Німеччини зовнішньополітичну діяльність Росії стосовно України й інших бувших радянських країн, то окремі поважні науковці, не приховуючи свого невдоволення, менторським тоном «поправляли» його, мовляв, такі порівняння є недоречними, бо «братня» Росія ніколи не вдасться до агресивних дій супроти «братньої» України. Плин історії сповна спростував ці міфічні совкові ілюзії русофілів, а український народ

заплатив за них життям тисяч своїх кращих синів і доньок [62, с.16]. У 2004 р. В.Газін стає дипломованим професором.

У лютому 2001 р. в Києві, на міжнародній науково-практичній конференції «Соціал-демократична ідея в українському та європейському політичному просторі» виступив А.Копилов з доповіддю «Болгарська соціал-демократія у період народно-демократичного ладу (вересень 1944 – серпень 1948 рр.)», а вже станом на 2006 р. він написав рукопис монографії «Політичні процеси у Болгарії» (450 с.) [67, с.18–19]. 2003 року А.Копилов у співавторстві з О.Завальнюком підготував розділ колективної монографії «Кам'янець-Подільський державний університет: минуле і сьогодення» [60, с.38]. У 2003 та 2005 рр. опублікував в Українському історичному журналі в співавторстві з А.Заводовським статтю про вплив визвольної боротьби балканських слов'ян на трансформацію слов'янської ідеї в суспільно-політичній думці України другої половини XIX ст. [74, с.35]. Торкнувся також проблем і прорахунків зовнішньополітичного курсу голови Директорії С. Петлюри [11, с.56]. За вагомий внесок у розвиток історичної науки та підготовку педагогічних кадрів А.Копилов був нагороджений орденами Трудового Червоного Прапора, «Знак пошани», медалями А.С.Макаренка, К.Д.Ушинського, йому присвоєне почесне звання «Заслужений працівник освіти України». У 2000 р. отримав медаль «За заслуги в освіті» [38, с.213]. 2001 р. став членом-кореспондентом Міжнародної Кадрової Академії, та кавалером ордена «Святий Дмитро Солунський IV ступеня» [38, с.216-217].

Активну дослідницьку діяльність розгорнув Центр дослідження Поділля на чолі з Л.Баженовим. У 2001 р. він став повноцінною науково-дослідницькою установою. Зусиллями членів колективу організовано понад 50 конференцій поділлязнавчого характеру. Сам фундатор центру став автором окремих видань: «Василь Баженов: сторінки життя й творчості» (Хмельницький, 2001 р.), «Справа його життя. М.Ю. Костриця» (Житомир, 2002 р.), «Вчений європейського рівня: І.С. Винокур» (Житомир, 2005 р.), дослідження «Alma Mater подільського краєзнавства (місто Кам'янець-Подільський – осередок історичної регіоналістики XIX – початку XXI ст.)» (Кам'янець-Подільський, 2005 р.). У 2005 р. Центр дослідження Поділля видав перший том студій Центру, який вмістив 32 статті 37 авторів [58, с.16]. За вагомий внесок у розвиток подільської регіоналістики Баженов у 2001 р. був нагороджений Почесною грамотою Міністерства освіти й науки України, а в 2003 р. йому присвоюється почесне звання заслуженого працівника освіти України. Крім того, він став лауреатом

почесних грамот та нагороджений нагрудним знаком «Відмінник освіти України», відзнакою «За вагомий внесок у розвиток освіти та науки в Кам'янець-Подільському державному університеті», медалі «Ветеран праці Кам'янець-Подільського державного університету», лауреат премій ім. Ю. Сіцинського та Д. Яворницького [24, с.7, 10–11].

З другої половини 1990-х рр. плідно працював над докторською дисертацією С.Копилов. Він опрацював фонди архівів і рукописних відділів наукових бібліотек Києва, Кракова, Санкт-Петербурга і Москви, у 2000-2002 рр. опублікував майже півтора десятка статей з теми [20, с.45]. В результаті у 2005 р. вийшла друком його монографія «Проблеми історії слов'янських народів в історичній думці України (остання третина XVII – початок XX ст.)» [66, с.14]. В ній з'ясовуються закономірності зародження та розвитку українських досліджень минулого слов'янських народів. Приділяється велика увага висвітленню гносеологічних та соціокультурних функцій і історичних знань, аналізу творчого доробку видатних істориків-славістів України періоду національного відродження. У наступному році в спеціалізованій вченій раді Інституту історії України НАНУ захистив докторську дисертацію за спеціальністю «07.00.06 – історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни» [20, с.50]. Незабаром С.Копилов отримав атестат професора, став членом українського історичного товариства (США, Україна). Відтак кількість докторів наук, професорів на кафедрі зросла до чотирьох осіб штатних працівників й вона таким чином впевнено підтвердила свій статус випускової.

Успішно функціонувала при кафедрі аспірантура за спеціальністю «Історія України». У 1998-2001 рр. захистили кандидатські дисертації С.Кармалюк, В.Несторенко (керівник – М.Кукурудзяк), В.Газін, Н.Савчук (керівник – В.Степанков). Збільшилася кількість аспірантів, котрими керували викладачі кафедри. У 2001 р. професор Л.Баженов керував роботою 3 аспірантів (О.Баблонюк, Е.Зваричук, А.Михайлик), В.Степанков – 2 аспірантами (О.Жмурко, І.Опря), С.Копилов – 1 аспіранта (О.Сидорчук) [57, арк.22].

Належна увага приділялася створенню сприятливих умов для підвищення кваліфікації. Зокрема, В.Степанков та С.Копилов у проходили стажування у Краківській педагогічній академії [57, арк.21]. На початку XXI ст. здійснили закордонні відрядження В.Степанков, С.Копилов, А.Опря, І.Опря, О.Жмурко. Таким чином, до наукової роботи були залучені всі члени колективу, в тому числі диспетчер кафедри О.Жмурко обрала темою дисертаційного дослідження

«Сільськогосподарський ринок Поділля в пореформений період (1861-1914 рр.)» [44, арк.3].

Потужний науковий потенціал кафедри дозволяв залучати до дослідницької діяльності кращих студентів. В її структурі працювало 2 гуртки (Проблеми історії стародавнього світу керівник на чолі з Л.Баженовим; Основні проблеми середньовіччя під керівництвом А.Опрі) та 4 проблемних групи: з нової історії країн Європи і Америки (С.Копилов, А.Гуменюк), історії Української революції XVII ст. (В.Степанков), актуальних питань сучасної міжнародної політики (В.Газін) та історії країн Європи і Америки 20-30-х рр XX ст. (А.Копилов). В середньому науковою роботою було охоплено 70-79 студентів. Традиційно, саме члени гуртків і проблемних груп готували й захищали дипломні роботи. Далі поступали до магістратури й аспірантури. Таким чином утверджується ефективно діючий ланцюжок: робота над темою у гуртку чи проблемній групі – курсова робота – дипломна робота – магістерська робота – дисертація [57, арк.32]. Кращі гуртківці брали участь у наукових всеукраїнських та регіональних конференціях, конкурсах де їхні доповіді отримували високу оцінку.

На початку XXI ст. кафедра приділяла посилену увагу навчально-методичній роботі. З 2000 р. за пропозицією В.Дубінського на кафедрі запроваджено проведення спецкурсів і спецсемініарів, до проведення яких залучено кращих вчителів області – С.Ганабу, В.Машталір, Т.Шевченко. Вони проводили спецкурси «Технології уроку історії», «Педагогічний малюнок на уроках історії», «Нестандартний урок історії», «Організація групової творчої справи при викладанні історії», «Викладання історії в зарубіжній школі». А.Ф. Ковальчук з 2003 р. вів спецкурс «Виготовлення наочних посібників з історії» [57, арк.40]. Особисто В.Дубінський підготував спецкурси «Сучасні педагогічні технології при викладанні історії» й «Технології викладання історії у старшій школі» [18, с.167]. До навчальних планів підготовки магістра введено навчальну дисципліну «Методика викладання історичних дисциплін у вищих навчальних закладах» [31, с.185].

Кафедра мала у своєму розпорядженні кабінет методики викладання історії з комп'ютерами, телевізорами, кіно- та діапроекторами, відеомагнітофоном. Дякуючи зусиллям В.Дубінського зібрано колекцію із 16 відеофільмів кращих уроків провідних вчителів історії Хмельницької області й України. У відеофонді зберігаються відеофільми з ряду тем історії стародавнього світу, історії зарубіжної культури, нової історії країн Європи та Америки, новітньої історії країн Азії та Африки [57, арк.17]. В окремому кабінеті створена

унікальна та єдина в своєму роді в Україні колекція наочних посібників з історії. З 2000 р. почалося формування електронної бібліотеки навчально-методичних матеріалів з дисциплін кафедри [57, арк.16].

2003 р. В.Дубінський ініціював проведення науково-практичної конференції «Актуальні проблеми трансформації соціогуманітарної освіти» й круглого столу «Використання інтерактивних методів та мультимедійних засобів у підготовці педагога» [64, с.150]. 2002 р. він став переможцем конкурсу «Викладач року» на історичному факультеті, а в 2006 р. виграв загальноуніверситетський конкурс «Молодий викладач року».

Черговим досягненням кафедри стала підготовка В.Степанковим та В.Смолієм підручника з історії України для 7-ого класу, який неодноразово доповнювався і перевидавався (2000, 2007, 2011, 2016 рр.) й отримав схвальні відгуки педагогів. На третій міжнародній книжковій виставці-ярмарку «Книжковий сад – 2001», він відзначений дипломом у номінації «Кращий підручник» [23, с.17]. 2016 року участь у підготовці чергового видання взяв доцент В.Дубінський, який розробив позатекстовий компонент даного підручника [56, арк.17].

Незважаючи на позитивні зрушення у забезпеченні навчального процесу новою літературою, у цей час залишалася нагальною проблема браку україномовних навчальних видань. Тому у 2005-2006 р. закуплено 70 підручників А.Козицького «Новітня історія Азії та Африки» (Львів, 2005), зроблено замовлення на підручник з «Історії Риму» та «Історії середніх віків» [45, арк.4]. Здійснювалося перевидання допрацьованих та оновлених підручників В.Газіна та С.Копилова «Новітня історія Європи та Америки 1918-1945» (2003 р.) та «Новітня історія Європи та Америки 1945 р. – на початку ХХІ ст. (2004 р.). 2001 р. підготовлено до друку навчальний посібник із зарубіжної історіографії покійного М.Кукурудзяка [57, арк.14]. Тоді ж А.Опря підготував методичні вказівки до семінарських занять з історії середніх віків (опубліковані у вигляді брошури наприкінці 2002 р. [13, с.336]), Л.Баженовим оновлено методичні вказівки до семінарських занять з історії стародавнього світу. 2005 р. виданий навчально-методичний посібник В.Дубінського «Методика викладання історії в школі» [18, с.167]. 2002 р. В.Степанков підготував методичні поради для студентів до написання дипломних робіт.

З 2002-2003 навчального року на факультеті запрацював новий навчальний план багатоступеневої освіти, який передбачав підготовку фахівців трьох кваліфікаційних рівнів – «бакалавр», «спеціаліст», «магістр». У зв'язку з інтенсифікацією навчальної діяльності кафедри

розгортається четверта хвиля кадрового поповнення її складу. Рішення завкафедри, підтримане деканатом та ректоратом вишу, впливало із навчальних успіхів студентів І.Боровця та О.Юги. На Всеукраїнській студентській олімпіаді у Переяслав-Хмельницькому І.Боровець вперше виборов призове IV місце в номінації «Всесвітня історія» з 57 учасників та VI місце в рубриці «Методика викладання історії» із 49 учасників. Відповідно О.Юга виборов IX та XI місця [44, арк.12].

Як наслідок, Олександр Юга був рекомендований до зарахування аспірантури денної форми навчання та розпочав з вересня 2004 р. трудову діяльність на кафедрі. Йому було доручено проводити семінарські заняття курсів «Нова історія Європи та Америки», «Новітня історія Європи та Америки (частина II)». Під керівництвом В.Степанкова розпочав дослідження проблеми ставлення еліти Речі Посполитої до національно-визвольної боротьби козацької України в 1648-1659 рр. І.Боровець отримав направлення в цільову аспірантуру відділу всесвітньої історії та міжнародних відносин Інституту історії України НАНУ, де упродовж 2004-2007 рр. під керівництвом заввідділу С.Віднянського працював над дослідженням державотворчих процесів у Словаччині в 1939-1945 рр., здійснив наукові відрядження до Російської Федерації (2005 р.) та Словацької Республіки (2007 р.).

Під час Помаранчевої революції у листопаді-грудні 2004 р. викладацький склад був у самому вирі революційних подій у Кам'янці-Подільському. Завідувач кафедри В.С. Степанков був одним з головних натхненників протестного запалу викладачів, студентства та населення міста загалом, 22 листопада відкрив мітинг на Майдані Незалежності. За спогадами В.Газіна, «зі всіх, хто виходив на імпровізовану трибуну, я, і на моє переконання, більшість присутніх вірили саме йому, прислухалися саме до його слів... тоді серцем Кам'янецького майдану був Валерій Степанович» [9, с.225]. Він був одним з «польових командирів» табору протесту, членом страйкового комітету та комітету національного порядку, ініціатором рішення вченої ради університету від 26 листопада 2004 р. про підтримку колективом вишу революційних подій, публікував свої міркування на сторінках місцевої й центральної преси [40, с.211–213]. І.Боровець, який в ті дні щойно прибув до Києва у якості цільового аспіранта й також взяв участь у «помаранчевих» протестах в столиці, з гордістю перед співмешканцями академічного гуртожитку стежив за повідомленнями «П'ятого каналу», у яких Кам'янець-Подільський фігурував одним з перших міст, які долучилися до Майдану.

На початку 2005 року почалися гоніння на тих, хто так чи інакше був пов'язаний із передвиборчою кампанією кандидата у Президенти України В.Ф. Януковича. У цей круговорот було втягнуто і ректора професора О.Завальнюка, який, лише керуючись інтересами навчального закладу, змушений був, жертвуючи власним здоров'ям, працювати у штабі пропрезидентського кандидата. Першим на захист ректора виступив знову В.Степанков. За його пропозицією 18 лютого 2005 р. трудовий колектив історичного факультету засудив дані звинувачення. По слідах цієї історії у газеті «День» опублікував сміливу статтю «Примара «хунвейбінізму» – загроза демократії. Відкритий лист учасника революції Президенту України» [29, с.241].

Проявивши неабиякий організаторський і адміністративний талант у ролі завкафедри, В.Степанков все ж не раз говорив, що кафедральна робота урізує його науковий час, не дає можливості реалізувати власні творчі задуми щодо написання нових наукових статей та монографій [10, с.182; 31, с.187]. Тому у серпні 2006 р. подав заяву про залишення посади за власним бажанням. Це був перший і останній подібний випадок у сучасній історії нашого вишу. Втім, ніяких суттєвих змін у напрямках поступу кафедри не сталося, адже новим завідувачем став з вересня 2006 р. С.Копилов, який сформувався як науковець, викладач та менеджер в позитивній атмосфері кафедрального колективу й продовжив та розвинув справу свого попередника, в тому числі й в кадрових питаннях.

Доказом цього є те, що в запланованому порядку з листопада 2007 р. на кафедрі розпочав працювати І.Боровець. Йому було доручено вести семінари курсу «Новітня історія Європи та Америки. Частина І». 2009 р. в Інституті історії захистив кандидатську дисертацію «Історичні умови та національні особливості словацького державотворення у 1939-1945 рр.».

У 2008 р., у зв'язку з вакансією після смерті у грудні 2007 р. ветерана й флагмана кафедрального життя А.Копилова, колектив поповнився випускником магістратури Володимиром Верстюком. Будучи студентом V-ого курсу, він на Всеукраїнській студентській олімпіаді з історії посів 5 місце серед її учасників (перше місце не присуджувалося) [46, арк.12]. Молодий викладач став вести семінари з «Історіографії всесвітньої історії» та «Нової історії Азії та Африки». В.Верстюк одразу ж вступив до аспірантури та під керівництвом В.Степанкова розпочав розробку складної й маловивченої історіографічної проблеми аналізу й оцінки гетьманату Б. Хмельницького в історичній рецепції М.Костомарова.

З 2010 р. членом кафедрального колективу став дослідник історії Центрально-Східної Європи доби Ранняго та Класичного Середньовіччя доктор історичних наук Олександр Головка. Він став вести спецкурс «Галицько-Волинської держави в історії країн Центрально-Східної Європи», а з вересня 2015 р. забезпечує викладання лекційного блоку курсу «Історія Середніх віків. Частина І». О.Головка розгорнув енергійну активність на поприщі участі в науково-дослідницькій роботі. Регулярно дописує до факультетських збірників статей, завдяки зв'язкам у науковому світі залучає до їх авторських колективів знаних як українських, так і зарубіжних вчених-медієвістів. Став членом університетської спеціалізованої вченої ради та керує дослідженням аспіранта С.Омарова, присвяченого впливу монгольського фактору на суспільно-політичне життя середньовічної Центрально-Східної Європи.

2011 р. ознаменувався ще одним кадровим поповненням. На кафедрі розпочав працювати Андрій Теліга. Під час студентського навчання цікавився історіографією ордену тамплієрів. 2010 р. на Всеукраїнській олімпіаді з історії у Харківському педагогічному інституті імені Г.Сковороди отримав диплом, а в магістратурі виконував роботу «Історична наука в Кам'янець-Подільському університеті: напрями і результати досліджень» [51, арк.11]. А.Теліга став вести семінари з «Новітньої історії Азії та Африки» й «Методики викладання історії». Він вступив до заочної аспірантури й за рекомендацією керівника С.Копилова розпочав розробку історіографічної теми про дослідницькі здобутки викладачів історії у Кам'янець-Подільському державному університеті 1918-1919 рр. та в період функціонування на його базі Інституту народної освіти, Інституту соціального виховання, педагогічного інституту, вчительського інституту в 20-30-х рр. ХХ ст.

У даний час кафедра зберігала високу активність у наукових дослідженнях. 2008 р. С.Копилов видав у співавторстві з А.Задорожнюком брошуру «Казанський собор у Кам'янці-Подільському», а з В.Газіним «Історичний факультет Кам'янець-Подільського національного університету: історичний нарис» [66, с.12]. 2010 р. підготував розділ «Розвиток історичної науки на Хмельниччині у 1920-х – на початку 2000-х рр.» у колективній монографії про вищу педагогічну освіту та науку на Хмельниччині» [52, арк.2]. 2011-2012 рр. вийшли друком археографічні видання С.Копилова у співавторстві з А.Задорожнюком «Опис Подільської губернії кінця XVIII – початку XIX ст.», «Опис Подільської губернії 1830 року» [66, с.16].

Викладачі кафедри С.Копилов, В.Степанков, аспірант кафедри І.Дробна брали участь у виконанні держбюджетної теми «Проблеми історії Поділля середини XVII–почату XX ст.: Джерелознавчий та історіографічний аспекти». Проводилася робота по виявленню джерел з історії Поділля і Кам'янець-Подільського в ЦДІАУ в м. Києві, відділі рукописів Російської національної бібліотеки (м. Санкт-Петербург), редагуванню тексту і підготовці до друку монографії покійного М.Петрова «Кам'янець-Подільський у XV–XVII ст.: проблеми соціально-економічного, етнічного, демографічного й історико-топографічного розвитку» (18 др. арк.) [52, арк.5].

2008 р. В.Степанков в індивідуальному авторстві опублікував монографію «Розвідка і контррозвідка Богдана Великого (1648-1657 рр.)», а наступного року вийшло чергове монографічне дослідження тандему В.Смолій – В. Степанков «Українська національна революція XVII ст. (1648-1676 рр.)». Автори розглядали її у контексті європейського революційного руху раннього нового часу. Низка їхніх висновків збагатила українську історичну науку.

В.Степанков та В.Смолій також підготували солідні розділи в узагальнюючих працях «Історія українського селянства. Нариси» (2006), «Політична система для України: Історичний досвід і виклики сучасності» (2008), «Економічна історія України» (2011) тощо [25, с.397–398]. У 2011 р. вони опублікували чергову монографію про життя і діяльність останнього гетьмана періоду Національної революції – Петра Дорошенка. У праці, із залученням ґрунтовної джерельної бази, відтворено історичний портрет одного із найбільш харизматичних політичних лідерів козацької України середини – другої половини XVII ст. Його життєвий шлях і діяльність висвітлюються на широкому тлі міжнародних відносин у центрально-східному регіоні Європи з урахуванням сукупності внутрішніх чинників, а також тих складних геополітичних реалій, у яких опинилася Українська держава після смерті Богдана Хмельницького. Книга отримала схвальні відгуки наукової аудиторії і в 2013 р. виходить друге її видання. 2014 р. виходять ще дві наукові книги творчого тандему: «Український політичний проект XVII ст.: становлення національного інституту влади» та «Інститут влади в політичній системі України (середина – друга половина XVII ст.)» [12, с.20].

2009 р. побачила світ видана фундаментальна монографія В.Газіна «Актуальні проблеми сучасності: історія, світова політика», яка стала першою у вітчизняній історіографії науковою працею, у якій розкривається узагальнений, але водночас цілісний і

взаємообумовлений образ сучасного світу у плетиві визначальних тенденцій політичного, соціального, економічного розвитку. Цілковитим «ноу-хау» бачиться підхід у визначенні «українського фактору» у міжнародних відносинах як важливого чинника формування нового світопорядку (у книзі присутній окремий (десятий) розділ «Україна і світ», крім того, українські сюжети вдало вписані у загальну канву роздумів у інших частинах монографії). Це свідчило про високий рівень громадянської позиції та національної самосвідомості автора, який таким чином подає вельми позитивний приклад рішучого розриву із синдромом меншовартості у визначенні ролі України в сучасному світі [3, с.252]. Автор зробив успішну спробу окреслити параметри зародження і перспективи розвитку «нового світового порядку» в системі міжнародних відносин. На його переконання, точкою відліку цього процесу стали події 11 вересня 2001 р. у США.

Л.Баженов продовжує організовувати розвиток подільської регіоналістики. 2009 р. виходить його (у співавторстві з В.Логвіною) монографія «Володимир Січинський (1894-1962 рр.): життя, діяльність, творчість в ім'я України» [49, арк.5]. Пріоритетним джерелом у написанні монографії стала наукова спадщина В. Січинського, яка налічує до 800 назв монографій, книг, брошур, статей, нарисів, рецензій архітектурних проєктів, графічних робіт з історії, культури, науки, освіти України та української еміграції. Аналізуються етапи життєвого шляху, творчої, педагогічної, краєзнавчої діяльності вченого.

Краєзнавець в цей час активно працює над масштабним проєктом «Регіональна історія України в польській історіографії XIX – початку XX ст.» [52, арк.2]. Окрім членства в редакціях факультетських збірників, Л.Баженов є головним редактором науково-краєзнавчого збірника «Краєзнавець Хмельниччини», відповідальним редактор «Студій Центру мархоцькознавства» (з 2010 р.). Входить до редколегій наукових збірників «Хмельниччина. Дивокрай», «Краєзнавство» (Київ), «Питання історії України Чернівецького національного університету імені Ю.Федьковича», «Питання стародавньої та середньовічної історії, археології та етнології Чернівецького національного університету ім.Ю.Федьковича» (Чернівці), «Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України» [55, арк.7].

Школа Л.Баженова нараховує станом на 2011 р. 35 осіб, 7 з яких – доктори наук, професори, 19 – кандидатів наук, доцентів [14, с.83]. У Кам'янці-Подільському відбулися XII, XIII, XIV Подільські історико-

красназавчі конференції, успіх яких забезпечив у великій мірі особисто фундатор школи [14, с.85]. Баженов 11-13 жовтня 2007 р. брав участь у Першому Всеросійській з'їзд істориків-регіонознавців (м.Санкт-Петербург) [47, арк.11].

Великими здобутками в цей час позначається наукова діяльність А.Опрі. У 2006 р. видається його монографія «Роль поземельного банку у проведенні столипінської аграрної реформи в Україні». У ній досліджується комплекс питань, пов'язаний із створенням Селянського банку, його функціональним призначенням, особливостями діяльності в окремих регіонах. Вперше в історіографії зроблено успішну спробу показати значимість Банку як економічного інструменту реформування українського села. Відтак, на початку 2007 р. його обрано на посаду професора. 2008 р. він опублікував монографію «Православне духовенство в реформаційному та національно-визвольному русі України (1900-1917 рр.)». Як показав дослідник, криза офіційного православ'я на початку ХХ ст. полягала, зокрема в невідповідності існуючого церковного устрою національним традиціям народів, поневолених Російською імперією, у позбавленні церкви тодішньою державою можливості саморозвитку та в перетворенні її на структурну складову застарілої політичної системи. 2011 р. позначився для А.Опрі ще однією монографією «Спархіальні з'їзди православного духовенства та мирян України в 1917 р.». Дослідник з'ясував, що в церкві визначилися три позиції щодо її статусу. Більшість єпархіальних форумів висловилися проти її автокефалії, ідею автокефалії підтримали лише Перший Подільський єпархіальний з'їзд (квітень 1917 р.) та Перший Полтавський єпархіальний з'їзд (травень 1917 р.). Представники третьої позиції виступили за самоуправління церкви в Україні, але зі збереженням духовної єдності з Російською православною церквою [22, с.303].

У 2010 р. вийшла друком монографія І.Опрі «Становище та діяльність пізньопротестантських громад Правобережної України (1900-1917 рр.)». У праці з'ясовано комплекс факторів, що котрі сприяли поширенню євангельських та есхатологічних віровчень у православному середовищі. Визначено риси внутрішнього устрою пізньопротестантських громад та проаналізовано їхню роль у поширенні протестантизму. Традиційно даний науковий результат ознаменувався для автора вченим званням доцента.

Новим напрямком історіографічних досліджень на кафедрі стало вивчення «творчої лабораторії» вчених С.Копилов досліджує доробок істориків – колишніх працівників кафедри – П.Лаптіна, А.Копилова, Л.Коваленка. Випускники аспірантури В.Версток та С.Калуцький

(керівник – В.Степанков) вивчали відповідно історичні погляди М.Костомарова та В.Липинського на події національно-визвольної боротьби під проводом Б.Хмельницького середини XVII ст.

У 2009 р. при кафедрі створена лабораторія дидактики історії, очолена С.Копиловим. На її базі здійснено вже вісім випусків збірника «Проблеми дидактики історії». З 2010 р. також функціонує Центр дослідження історії країн Центральної та Східної Європи (керівник – В.Степанков), який упродовж 2010-2017 рр. видав шість випусків однойменного збірника з представленням у них різнопланових статей вітчизняних та зарубіжних дослідників.

18 грудня 2009 р. у стінах факультету відбулася епохальна історична подія його наукового життя. Першою дисертацією, яка винеслася на захист і відкривала роботу факультетської спеціалізованої вченої ради, стало дослідження В.Дубінського «Аграрне питання Наддніпрянської України в українській громадсько-політичній думці у 1890-1917 рр.». У 2012 р. опублікована монографія Дубінського (у співавторстві з О.Федковим) «Аграрне питання в політичних концепціях українських партій і громадських організацій Наддніпрянщини наприкінці XIX – на початку XX ст.». У ній здійснено комплексне дослідження розвитку громадсько-політичної думки з аграрного питання у Наддніпрянській Україні на політичному етапі національного відродження [18, с.169].

У 2012 р. також вийшла друком монографія І.Боровця «Словацька держава 1939-1945 рр.: історична генеза та особливості розвитку». У ній вперше у вітчизняній історіографії визначено історичні передумови утворення та розвиток Словацької держави, з'ясовано її роль і місце у системі міжнародних відносин, розкрито взаємини тогочасної влади і суспільства. Примірник книги потрапив до бібліотеки Стенфордського університету в США. Автор був переведений на посаду доцента та отримав медаль-відзнаку.

Звертає на себе увагу той факт, що викладачі поглиблювали міжнародний вимір діяльності кафедри. В.Степанков став співавтором у російськомовній, колективній монографії «История Украины» (Москва, 2008). С.А. Копилов опублікував статті (в т.ч. польською мовою [1]) у наукових збірниках Перемишля й Кракова, в яких розкрив погляд авторів українських історичних творів першої третини XVIII ст. на польсько-турецьку війну 1672-1676 рр. Він також взяв участь також у XIV з'їзді славистів, що відбувався в 2008 р. у Охридї (Республіка Македонія) [7], опублікував частину епістолярію М.С. Грушевського в науковому збірнику Забайкальського університету в Читі (Російська Федерація) [53, арк.5]. В.Дубінський є

активним учасником й організатором роботи всеукраїнської асоціації вчителів історії та суспільних дисциплін «Нова доба», що співпрацює з центром громадянської освіти (Варшава) та представництвом Європейської комісії в Україні [18, с.171]. І.Опря взяв участь в наукових конференціях в м. Іваново (Російська Федерація) та опублікував статті у збірниках за їх підсумками. І.Боровець видав статтю в збірнику Удмурдського університету (м. Іжевськ, Російська Федерація), а з 2016 р. є секретарем української частини Комісії істориків України і Словаччини. О.Юга за грантовою програмою польської сторони отримав можливість працювати в архівах Польщі, а також опублікував статтю у науковому збірнику Люблінського університету [81]. Дослідження В.Верстока 2014 р. було видане у британському збірнику [4].

Характерною ознакою наукового життя кафедри стало розширення кількісного складу аспірантів. А. Михайлик, А.Трембіцький, Г.Кучеров під науковим керівництвом Л.Баженова захистили кандидатські дисертації. В.Степанков став консультантом докторської дисертації завідувача кафедри історії України М.Петрова та доцента Н.Стеньгач. В.Газін керував кандидатською роботою А.Олещук.

Під керівництвом С.Копилова кафедра без особливих труднощів з 2006 р. запроваджувала у навчальний процес Болонську систему кредитно-модульної організації навчання та оцінювання знань студентів. Важливу роль для адаптації студентів-першокурсників до нових умов відіграв підготовлений С.Копиловим, В.Дубінським та С.Вонсовичем посібник «На допомогу першокурснику», який неодноразово перевидавався [48, арк.5].

У зв'язку з цим активізувалася робота щодо підготовки підручників, посібників, методичних рекомендацій для самостійної роботи студентів та навчально-методичних видань. До цього процесу були залучені всі без винятку викладачі кафедри. У листопаді 2010 р. чергове видання підручника професорів В.Газіна та С.Копилова «Новітня історія країн Європи та Америки. 1918-1945» (Київ, 2008 р.) було представлено на XIII-ому Київському міжнародному книжковому ярмарку «Книжковий сад – 2010», де підводили підсумки всеукраїнського конкурсу видань для вищих навчальних закладів «Університетська книга». Підручник посів друге місце в номінації «Краще навчальне видання із соціально-гуманітарних наук» [20, с.49].

Осмислюючи вкрай складні і суперечливі процеси світової історії перших 15 років ХХІ ст. С.Копилов та В.Газін 2015 р. опублікували новий навчальний посібник «Новітня історія країн Європи та Америки

на початку ХХІ ст.», в якому намагалися не тільки відтворити системні зміни, що відбуваються нині у світовому політичному й економічному просторі, але й сформулювати власний концепт розуміння їхньої перспективи й наслідків [62, с.20]. Перу В.П. Газіна належать також опубліковані 2011 р. посібники «Історія міжнародних відносин ХХ ст.» (у співавторстві) й «Україна і світ» [54, арк.10].

У 2005-2006 р. вперше студенти ІV та VI курсів виконували відповідно бакалаврські та магістерські роботи. Вчасно було розроблено їх тематику (студенти мали право вибору), призначено керівників. В.Степанков уклав методичні поради до бакалаврських (2005), магістерських (2005) робіт [31, с.185]. Існували побоювання чи зможуть студенти успішно справитися з дослідницькою роботою. Проте в цілому вони виявилися даремними. З головних недоліків найбільш типовим були проблеми з аналізом джерел і літератури [45, арк.15].

Викладачі підготували низку методичних рекомендацій для організації самостійної роботи студентів при підготовці до семінарів з курсів: «Українська держава у середині XVII століття: проблеми становлення, боротьби за незалежність і впливу геополітичного фактору (1648 – 1657 рр.)» (В.Степанков, 2007); «Новітня історія країн Європи та Америки (1945 – 2003 рр.)» (В.Газін, 2004), «Новітня історія країн Європи і Америки (1918 – 1945 рр.)» (С.Копилов, 2006, 2014); Нова історія країн Західної Європи і Америки (1640–1870 рр.) (А.Гуменюк, 2011). І.Опря підготував подібне видання з навчальної дисципліни «Всесвітня історія» для студентів першого курсу спеціальності «Політологія» [46, арк.5].

В.Степанков, В.Дубінський та І.Опря, упродовж 2005-2009 рр. забезпечили навчально-методичними виданнями курси з середньовічної, нової та новітньої історії країн Азії та Африки. Підготовлені також наступні навчально-методичні посібники: «Християнська церква і сучасні політичні процеси» (А.Опря, 2007) [22, с.302]; «Історія країн Латинської Америки» (І.Опря, 2012), «Історія стародавньої Греції. Історія Стародавнього Риму» (Л.Баженов, О.Жмурко, 2013); «Новітня історія країн Європи та Америки (1945-2012 рр.)» (В.Газін, О.Юга, 2013); «Зарубіжне архівознавство» (І.Боровець, 2015).

У зв'язку з підвищенням статусу вишу до класичного державного (2003) та національного (2008 р.) університету змінилася структура навчального процесу. Менше годин стало виділятися на педагогічні та методичні дисципліни, а тому було згорнуто викладання курсів даного напрямку. Натомість з'явилися академічні спецкурси, орієнтовані на

підготовку класичної спеціальності історика. В руслі даних тенденцій завкафедри особливу увагу став приділяти розвитку історіографії, джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін. З 2006 р. він залучив на роботу за сумісництвом досвідченого Людмилу Макарову, яка стала вести семінари з «Історіографії всесвітньої історії» та «Джерелознавство нової та новітньої історії Європи та Америки».

Спецкурс «Джерела національно-визвольної боротьби середини XVII ст.» у 2009-2016 рр. читав видатний історик, професор Юрій Мицик. У жовтні-грудні 2010 р. студентам V-ого курсу професор Центру українознавчих студій Університету м. Торонто (Канада) Степан Величенко викладав спецкурс «Актуальні проблеми модерної історії Центрально-Східної Європи» [52, арк.23]. Завідувач відділу історії України періоду Другої світової війни Інституту історії України НАН України професор Олександр Лисенко запропонував у вигляді спецкурсу розгляд актуальної на сучасному етапі проблеми усноісторичних досліджень та формування та впливу історичної пам'яті на розвиток суспільства.

С.Копилов підготував перший в Україні навчально-методичний посібник «Джерелознавство нової та новітньої історії Європи та Америки» (2006, 2013). У навчальні плани кафедри додано новий спецкурс «Генеалогія», й 2005 р. професором А.Копиловим у співавторстві з О.Югою розроблено відповідний навчально-методичний посібник. Вельми затребуваним також стало видання С.Копиловим методичних рекомендацій до курсу історіографія всесвітньої історії 2009 р., які в 2012 р. у співавторстві з В.Верстюком були розширені до навчального посібника «Світова історіографія новітньої доби» [20, с.48, 57]. У 2014 р. виданий оригінальний посібник-практикум І.Боровця «Нова історія країн Європи та Америки 1870-1918 рр. Міжнародні відносини», який спрямовував студентів на самостійну роботу з текстами джерел. Він став головною підставою висунення автора у 2016 р. на університетський конкурс «Молодий викладач року», де став переможцем. Загалом, доказом плідної роботи очолюваним С.Копиловим колективу кафедри є те, що вона в загальному рейтингу посідала у 2008 і 2009 рр. друге місце серед 43-44 кафедр університету, у 2014 – 6 із 40 [20, с.51].

Колектив кафедри не залишався осторонь суспільно-політичних процесів в країні. Так, В.Дубінський в 2008-2011 рр. очолював Кам'янець-Подільську міську організацію партії «Наша Україна». Найактивнішим на кафедрі «публічним істориком» став В.Газін, який регулярно друкував свої аналітичні статті на шпальтах газет, в тому числі центральних («День», «Дзеркало тижня») [62, с.21-25]. Серед

найважливіших назвемо: «Символіка і політика», «У пошуках виходу. Український варіант кризи», «Звивистий шлях в НАТО», «У зоні активності двох полюсів. Київ повертається до «човникової політики» між Брюсселем і Москвою?», «Русский мир»: нова реальність старого міфу», «Приватна власність як найдосконаліша форма аграрних відносин» (у співавторстві з В.Нечитайлом), «Вивчення всесвітньої історії в Україні: 20 років тупцювання на місці», «Фашизм-антифашизм: чого коштує гра?». Загалом він опублікував понад 30 есе.

Під час Революції Гідності листопада 2013 – лютого 2014 рр. викладачі кафедри висловили підтримку протестному руху. В.Степанков, І.Боровець, аспірант Р.Майор брали активну участь у мітингових акціях й підготували повідомлення до спецвипуску газети «Студентського меридіану», присвяченому революційним подіям [76].

В червні 2015 р. знову відбулася зміна очільника кафедри, але, як і попередня, вона не була системною, а, швидше, внутрішньою кадровою ротацією. У зв'язку з неможливістю суміщати посади С.Копилов (на той час вже ректор вишу) залишив посаду завкафедри, яку знову обійняв В.Степанков.

Новими викладачами, що стали працювати в останні роки на кафедрі за сумісництвом, є знані фахівці вітчизняного академічного простору. Так, випускник історичного факультету академік НАН України, директор інституту історії України НАН України В.А. Смолій читає курси «Проблеми української революції XVII ст.», «Український політичний проект XVII ст.» для студентів магістратури. Професор Києво-Могилянської академії В.Брехуненко, в руслі сьогодишньої євроінтеграційної політики України, знайомить студентів із західноєвропейськими інтерпретаціями ранньомодерної історії України. Викладачі-сумісники (як давніші, так і нові) гармонійно влилися у колектив кафедри, який вбачають у них колеги, а не «варягів-заробітчан». Зі свого боку, вони демонструють постійне прагнення вдосконалювати викладацьку майстерність, щирість, доброзичливість у спілкуванні зі студентами, уболівання за якісний аспект викладацької роботи.

На сучасному етапі кафедра підтримує тісні творчі зв'язки з вітчизняними та зарубіжними науковими інституціями та вищими навчальними закладами. З Інститутом історії України НАНУ регулярно проводяться спільні наукові конференції, читання, круглі столи; підготовка спільних монографій і посібників; взаємні консультації у підготовці аспірантів, написанні докторських дисертацій; рецензування наукових робіт і дисертацій та ін. В.Степанков, С.Копилов, Л.Баженов стали активними дописувачами

багатьох статей-гасел до академічної 10-томної «Енциклопедії історії України».

Зафіксовані факти співпраці з Українською академією історичних наук, Академією наук Вищої школи, Краківською педагогічною академією, Варшавським університетом, Інститутом Полоніки Католицького університету Любліна, історичним факультетом Санкт-Петербурзького університету, кафедрами Київського національного університету ім. Т.Г.Шевченка, національних Львівського, Чернівецького і Дніпропетровського університетів, Черкаського й Івано-Франківського університетів, Києво-Могилянської академії, Острозької академії, Рівненського державного гуманітарного університету, Київського і Вінницького педуніверситетів. С.Копилов брав участь у роботі секції історії і філософії наукової ради МОН України, участі в експертних комісіях МОН України при акредитації спеціальності «Історія» в ВДНЗ «Переяслав-Хмельницький державний університет», Рівненському інституті слов'янознавства КСУ, Маріупольському державному гуманітарному університеті [50, арк.1].

С.Копилов у співпраці з О.Завальною ще з 2014 р. розпочав масштабну підготовку до святкування 100-літнього ювілею нашого вишу видання «Іван Огієнко – організатор, керівник і оборонець Кам'янець-Подільського державного університету (1918-1920 рр.): Документи. Матеріали. Світлина. Хроніка діяльності». Наприкінці 2016 р. завершилася робота над іншим збірником, де розміщено майже 700 документів і матеріалів [20, с.52]. Презентація обидвох видань планується у жовтні 2018 року.

2016 р. Вчена рада нашого вишу рекомендувала до друку довідник Головка «Історики-медієвісти сучасної України», що містить зібрану інформацію про дисертації і монографії, в яких вивчається історія середніх віків, визначені інтереси вчених.

2017 р. вийшла друком його монографія «Князь Мстислав Мстиславович «Удатний» і його доба». Автор подає історію сходження князя на політичний Олімп. Особлива увага в книзі приділена висвітленню історії першої війни русів і половців з монгольськими військами навесні 1223 р.

Кафедра постійно ініціює проведення на науково-практичних та науково-теоретичних конференцій, круглих столів факультетського, університетського та міжнародного масштабу. У вересні 2003 р. на базі історичного факультету проведено Другий міжнародний конгрес українських істориків. На форум прибуло 500 учасників з 49 міст та 14 країн (Австралія, Казахстан, Молдова, Польща, Росія, Румунія, Словаччина, США, Франція тощо). У серпні 2004 р. В.Степанков та

В.Газін прочитати лекції слухачам Літньої школи молодих істориків України і Російської Федерації, організований у нашому виші. У вересні 2007 р. кафедра ініціювала перше зібрання істориків-литуаністів – міжнародну конференцію «Україна і Велике князівство Литовське в XIV-XVIII ст.: політичні, економічні, міжнаціональні та соціокультурні відносини у загальноєвропейському вимірі» [33, 34–36].

Закріпилася хороша традиція проведення навчально-методичних та навчально-практичних конференцій, круглих столів, методологічних семінарів щодо актуальних проблем вітчизняної та європейської історії. Серед найвагоміших назвемо: «Помаранчева революція: уроки та історичне значення» (2009); «Гетьман Павло Полуботок: людина і політик (до 360-річчя від дня народження)» (2010); «Хотинська битва 1621 року: міфи та реальність (до 390-річчя від дня події)» (2011); «Країни Центрально-Східної Європи в умовах постсоціалістичної демократичної трансформації» (2012); «В'ячеслав Липинський: людина, постать, громадський діяч» (2013); «Події Української революції XVII ст.: оцінки та інтерпретації (до 365 річниці від початку)» (2013); «Від Переяслава до Полтави: політика Московії щодо знищення Української держави» (2014), «Військове мистецтво українського козацтва від Богдана Великого до Петра Дорошенка» (2015); «Перша річниця Революції Гідності: підсумки та перспективи» (2015); «Ранньомодерна Україна: проблеми термінології та уніфікації понятійного апарату» (2015); «Політичні союзи Війська Запорозького та Кримського ханства: витоки, реалізація, наслідки» (2015); «Українське державотворення XVII-XVIII ст.: Правобережний гетьманат Петра Дорошенка» (2016).

Восени 2017 року кафедра стала організатором двох міжнародних «великоформатних» конференцій. У вересні проведений черговий науковий форум «Україна і Велике Князівство Литовське в XIV-XVIII століттях: економічні, соціальні, політичні та культурні зв'язки», який вже вп'яте зібрав зацікавлених науковців України, Литви, Росії, Білорусі, Польщі, Молдови. У жовтні вперше в історії вітчизняної османістики було організовано конференцію «Османська імперія, Україна та Крим в східноєвропейській геополітиці» за участі десяти турецьких істориків. У листопаді 2017 р. відбулася чергова, XV-а Подільська наукова історико-краєзнавча конференція.

На кафедрі продовжують діяти три потужні наукові школи.

Перша – Історії Української революції та Гетьманщини (середина XVII – 60-ті рр. XVIII ст.) (керівники – В.Смолій, В.Степанков). У 2016 р. вийшов з друку новий, адаптований для масової читачкої

аудиторії варіант їх монографії «Українська національна революція XVII ст. (1648-1676 рр.)». В.Степанков взяв участь у підготовці першого тому історії спецслужб, що побачив світ у 2017 р. [12, с.24–25]. На кафедрі під його керівництвом підготовлено низку дисертаційних дослідження. На початку 2016 р. захищена кандидатська робота Р.Майора «Український національний рух на Закарпатті: генеза, розвиток і характерні риси (1848-1919 рр.)». У вересні 2016 р. в Інституті історії України НАНУ член даної школи й викладач кафедри О.Юга захистив кандидатську дисертацію дисертацію на тему «Політична еліта Речі Посполитої та «Українська проблема»: пошук шляхів розв'язання (1648 – перша половина 1659 рр.)». О. Мацьков завершує написання дисертаційного дослідження, присвяченого Чуднівській кампанії 1660 р. В.Верстюк продовжує плідно працювати над складною й новаторською історіографічною темою, присвяченою історичним поглядам М.Костомарова на гетьманат Богдана Хмельницького. Загалом, станом на 2018 р. особовий склад школи складають 14 докторів наук, понад 30 кандидатів наук, котрі за час її існування здійснили майже 3,8 тис. публікацій [12, с.26].

Друга школа – Історичного краєзнавства і проблем регіональної історії Правобережної України (керівник – Л.Баженов). Засновник школи керував дисертаційними дослідженнями С.Єсюніна, О.Вітюка, В.Петренка, Н.Стрельбицької. Успішно захищені роботи В.Петренка («Більшовицька влада та подільське селянство у 1920-х – першій половині 1930-х рр.: причини, технології, демографічні наслідки голодомору-геноциду», 2010), С.Єсюніна («Міста Подільської губернії у другій половині XIX – на початку XX ст.», 2011), Ж.Касап («Розвиток пам'яткоохоронної та музейної справи на Поділлі (середина XIX – початок XX століття)», 2013), О.Вітюка «Міське самоврядування на Поділлі в добу Української революції 1917-1920 рр.», 2014). Професор керує дисертаційним дослідженням Я.Галецької, присвяченого ролі польських вчених в історії України кінця XVIII – першої половини XIX ст.

Третя школа – Проблеми української історіографії XVIII – початку XXI ст. (керівник – С.Копилов). Членами даної школи стали аспіранти та здобувачі кафедри І.Паур (Дробна), П.Білецький, В.Коцюк, М.Гончар, А.Теліга. Захистили кандидатські дисертації: В.Коцюк («Професор О.О.Котляревський в науково-освітньому і громадському житті України», 2010); І. Паур («Поштова листівка як джерело дослідження соціокультурного середовища та історичної топографії Кам'янця-Подільського (кінець XIX – початок XX ст.)»,

2015); П.Білецький («Іноземне підприємництво в Подільській губернії (1861-1917 рр)», 2016). В даний час під керівництвом С.Копилова виконується новаторська кандидатська робота Д.Баблюка на тему «Фотографія в соціокультурному житті Подільської губернії другої половини XIX – початку XX ст.».

Загалом, тематика досліджень прямо чи опосередковано відповідає профілю функціонування кафедри. Навіть красномовні роботи розкривають проблеми всесвітньої історії, бо терени Поділля в різні часи входили до складу Литви, Польщі, Туреччини й Росії. Тому наукові роботи збагачують знання багатьох проблем дисциплін всесвітньої історії, які забезпечуються кафедрою.

Викладачі беруть участь у рецензуванні дисертацій й авторефератів, виступають опонентами на захистах дисертацій. Не оминають увагою рецензування й редагування посібників, підручників, збірників статей, монографічних досліджень тощо.

Працівники кафедри ініціюють поповнення бібліотечних фондів книгами, що є гостро необхідними у навчальному процесі, шляхом їх роздрукування студентами з електронних носіїв. Так, у 2016-2017 рр. С.Копилов і В.Верстюк забезпечили таким чином навчальний процес 50 примірниками унікальної літератури з новітньої історії країн Європи і Америки та історіографії всесвітньої історії [56, арк.4].

Помітною рисою роботи колективу кафедри є високий рівень його трудової дисципліни. Не було випадків безпідставного зриву виконання індивідуальних планів роботи викладачів, а деякі працівники навіть перевиконували обсяг запланованої роботи. Вчасно затверджується тематика дисертаційних робіт, заслуховуються звіти аспірантів, стало традицією обговорення на кафедрі чорнових варіантів розділів та первісного варіанту кандидатських робіт. Керівники звітують про стан написання дисертацій.

Кафедра систематично контролює якість текстів лекцій, їх відповідність вимогам сучасної вищівської методики. Тому часто на її засіданнях обговорюються тексти лекцій. З метою підвищення науково-методичного рівня викладання дисциплін практикується взаємовідвідування лекцій та семінарів з їх наступним обговоренням. Широко використовувався у роботі кафедри проблемний метод читання лекцій, моделювання фахових ситуацій на семінарах, читання лекцій за опорними конспектами.

Викладачі кафедри неформально ставляться до активізації наукової роботи студентів. В 2017 році завідувач кафедри оновив методичні поради з написання бакалаврської роботи і методичні поради з написання магістерської роботи [56, арк.16–17]. Всі викладачі

кафедри стимулюють дослідницьку активність студентів, які регулярно публікують свої статті у факультетському та загальноуніверситетському збірниках за підсумками студентських наукових конференцій. У 2018 р. на кафедрі є 2 наукових гуртки (32 студенти) та 4 проблемні групи (65 студентів) [56, арк.31].

Працівники кафедри активні у профорієнтаційній роботі. У 2014-2018 рр. Постійно зустрічалися зі старшокласниками міста, районів Хмельницької та сусідніх областей. В.Степанков, В.Газін, В.Дубінський беруть участь у роботі методичних об'єднань учителів історії та суспільно-гуманітарних дисциплін міста та району. І.Опря забезпечував проведення занять з дисципліни «Всесвітня історія» серед потенційних абітурієнтів, котрі навчалися на підготовчих курсах при університеті (факультет до вузівської підготовки).

До дослідницького процесу залучаються учні старших класів середньої школи. Викладачі є науковими керівниками та рецензентами наукових робіт учнів у сфері функціонування Малої Академії наук України, залучаються у ролі журі до предметних олімпіад та конкурсах захисту наукових учнівських робіт. Проводять консультації команди учасників в Всеукраїнської олімпіади з історії від Хмельницької області.

Кафедра бере активну участь у виховній роботі зі студентами, насамперед у формуванні моральних цінностей, їх інтелектуального та світоглядного розвитку. Так, на засіданнях кафедри заслуховуються й обговорюються питання виховної роботи кураторів, аналізувалася виховна робота в гуртожитку. Форми й методи роботи різноманітні: від зустрічей зі студентами під час годин виховної роботи, проведення бесід, круглих столів до індивідуальних заходів виховного змісту.

Важливим позитивом роботи кафедри всесвітньої історії є доброзичлива атмосфера між колегами та толерантне ставлення її працівників до студентів. Всі члени кафедри прагнуть до мінімуму звести відсів студентів. Вони організують для тих з них, котрі отримують незадовільні оцінки з поточної успішності, додаткові консультації й індивідуальні заняття, дозволялося у призначені терміни перездача відповідних тем, написання письмових робіт тощо. Певний позитивний ефект приносить практика заслуховування на засіданнях кафедри студентів, що отримали найбільше незадовільних поточних оцінок чи мали пропуски занять без поважних причин.

Викладачі прагнуть бути об'єктивними в оцінці знань студентів, не вдаватися до зловживань посадовим становищем, не принижувати їх гідності. Про це свідчать не лише протоколи засідання кафедри із відповідними формальними заявами завідувачів. Самі студенти

визнають дану особливість колективу кафедри. У зв'язку з цим звертає на себе увагу неформальний, але вельми важливий факт. Під час святкування Дня студента 2008 року активісти самоврядування факультету гумористично, але дуже об'єктивно, назвали кафедру всесвітньої історії «масонською ложею».

Кафедра була і є «кузнею» кадрів адміністративно-управлінського апарату факультету та університету. Так, А.Копилов спершу був заступником декана історико-філологічного факультету, далі деканом історичного факультету, проректором з наукової роботи, а упродовж 1977-2003 рр. очолював наш виш. Баженов теж упродовж 18 років (з 1975 по 1993 рр.) адміністрував у ролі декана історичного факультету. С.Копилов обіймав у 2003-2013 рр. посаду декана історичного факультету і є наразі ректором К-ПНУ імені Івана Огієнка. А.Гуменюк упродовж 1993-2006 рр. перебував на посаді заступника декана історичного факультету з навчальної роботи. З 2013 р. деканом історичного факультету (до цього обіймав посади заступника декана з виховної, а потім з навчальної роботи) став Дубінський.

П'ять сьогоднішніх професорів кафедри (С.Копилов, Л.Баженов, В.Степанков, В.Газін, Г.Головко) становлять «кістяк» складу спеціалізованої вченої ради із захисту докторських дисертацій за спеціальністю «Історія України». З 1999 р. Л.Баженов є членом спеціалізованої вченої ради при Чернівецькому національному університеті ім. Ю. Федьковича, а упродовж 2009-2013 р. був головою спеціалізованої вченої ради у рідному виші, сприяв її інституціалізації [14, с.83; 24, с.7]. С.Копилов з 2009 р. до сьогодні є заступником голови спеціалізованої вченої ради у очолюваному ним університеті. І.Опря з 2013 р. є вченим секретарем цієї ж ради.

Прикметною рисою роботи колективу кафедри є увага й повага до кожного з її членів. Пам'ять про викладачів, що відійшли з життя, підтримується через організацію меморіальних конференцій з виданням відповідного «іменного» збірника. Зокрема, у 2008 р. видана монографія наукову творчість й педагогічну діяльність Л.А. Коваленка [36]. Аспірант А.Чернявський готує кандидатську дисертацію «Професор Коваленко в громадському, політичному та суспільному житті України» (керівник – С.Копилов). Двічі (2011, 2016 рр.) організувалася (з публікацією збірника) пам'ятна конференція, присвячена А.Копилову. В 2010 р. захищена дипломна робота Л.В. Кас'янович «Професор П.Ф. Лаптін – вчений-історик, педагог, особистість» (науковий керівник – С.Копилов) [50, арк.12]. 2012 р. проведена наукова конференція пам'яті Лаптіна. У 2016 р. під керівництвом Л.Баженова захищена магістерська робота на тему «М.Г.

Кукурудзяк – людина, дослідник, педагог» [56, арк.12]. У березні 2018 р. відбулася меморіальна конференція з нагоди ювілею М. Кукурудзяка. Внесок працюючих викладачів у розвиток науки і освіти зазвичай пошанується з нагоди їх значних життєвих ювілеїв з виданням персональних біобібліографічних довідників, присвяченням ювілею чергових випусків наукових збірників. Стало доброю традицією привітання колективом кафедри всіх її працівників з нагоди дня народження.

Звичайно, не все в поточному житті кафедри райдужне та ідеальне. Колектив не оминули кадрові втрати зі суб'єктивних причин. З 2015 р. А.Опря через неадекватну державну пенсійну реформу вийшов на заслужений відпочинок. З серпня 2017 р. за власним бажанням з економічних причин припинив роботу на кафедрі наймолодший її член А.Теліга.

Важливу проблему на сучасному етапі складає низька загальна кількість абітурієнтів, а відтак й студентів. Болісно даються взнаки демографічна яма 90-х рр. XX – початку XXI ст., наявність великої кількості вишів, що пропонують освітні послуги, та актуальна тенденція переїзду молоді на навчання за кордон (особливо у Польщу). Тому, якщо в середині першого десятиліття XXI ст. була помітною навчальна перенавантаженість викладачів (їм доводилося виконувати по 1,4-1,5 ставки) [45, арк.6], то нині навантаження працівників вдвічі менше. Незадовільне матеріальне становище більшості викладачів штовхає їх на підзаробітки, які «з'їдають» дорогоцінний час, що міг би бути використаний задля наукових досліджень та активізації методичної роботи.

Зовсім не перебільшеною буде оцінка сучасного матеріально-фінансового стану освіти й науки країни як кинутих напризволяще державою. Суспільству нав'язується уявлення про освіту й науку, як непотрібну невиробничу сферу, яка не приносить безпосередньої фінансової вигоди. Однак, події останніх чотирьох років в Україні наочно й переконливо довели, наскільки небезпечними можуть бути низький рівень освіченості та масової історичної свідомості населення. Це зрештою обертається не лише величезними матеріальними збитками, але й чисельними людськими втратами.

Втім, перераховані негативи є зовнішніми, об'єктивними й загальнодержавними. Внутрішня ж атмосфера в колективі кафедри всесвітньої історії продовжує залишатися цілком позитивною. Лідерський тандем С.Копилов – Степанков своїм справедливим ставленням, життєвою мудрістю, безапелляційним авторитетом та чуттям перспективи визначає магістральні напрямки її розвитку й цим самим

блискуче продовжує справу Л.Коваленка, А.Копилова та М.Кукурудзяка. Наразі кафедра, за влучним спостереженням О.Жмурко, переживає «золоту добу» свого розквіту й хочеться, щоб вона тривала якомога довше.

Штатні працівники кафедри станом на червень 2018 року:

Степанков Валерій Степанович – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри (основні навчальні курси: Українська держава в середині XVII ст., Українська державна ідея середини XVII – XVIII ст., Політична свідомість української політичної еліти середини XVII – XVIII ст., Джерела національно-визвольної боротьби українського народу, Нова історія країн Азії та Африки, Методика викладання суспільно-гуманітарних дисциплін у ВНЗ, Методика викладання історичних дисциплін у ВНЗ);

Копилов Сергій Анатолійович – доктор історичних наук, професор (Новітня історія країн Європи та Америки 1918-1945 рр., Історіографія всесвітньої історії);

Баженів Лев Васильович – доктор історичних наук, професор (Історія Стародавнього Сходу, Історія Давньої Греції та Давнього Риму, Історія Стародавнього світу, Вступ до спеціальності, Основи наукових досліджень, Історія і культура Польщі);

Газін Володимир Прокопович – доктор історичних наук, професор (Новітня історія Європи та Америки з 1945 р., Актуальні проблеми всесвітньої історії, Україна у світовому інтеграційному процесі, Історія Німеччини, Посткомуністичні трансформаційні процеси);

Гуменюк Анатолій Олексійович – кандидат історичних наук, доцент (Нова історія Європи та Америки 1492-1815 рр., Історія зарубіжної культури, а також семінарські заняття курсу Історія Стародавнього Сходу);

Дубінський Володимир Анатолійович – кандидат історичних наук, доцент (Новітня історія Азії та Африки, Методика викладання історії);

Опря Ігор Анатолійович – кандидат історичних наук, доцент (Історія Латинської Америки, Політична історія зарубіжних країн, а також семінарські заняття курсів Історія Стародавнього світу, Актуальні проблеми всесвітньої історії, Основи наукових досліджень, Методика викладання історичних дисциплін у ВНЗ);

Боровець Іван Іванович – кандидат історичних наук, доцент (Нова історія Європи та Америки 1815-1918 рр., Джерелознавство нової та новітньої історії Європи та Америки, Історія Великої Британії та США, Методика викладання історії в зарубіжній школі, Зарубіжне

архівознавство, а також семінарські заняття курсу Новітня історія країн Європи та Америки 1918-1945 рр.);

Юга Олександр Анатолійович – кандидат історичних наук, старший викладач (Історія Середніх віків XI-XV ст., Цінності європейської цивілізації, а також семінарські заняття курсів Новітня історія Азії та Африки, Новітня історія країн Європи та Америки з 1945 р., Методика викладання історії, Українська держава середини XVII ст., Джерела з історії національно-визвольних змагань середини XVII ст.);

Верстюк Володимир Вікторович – старший викладач (Історія світової цивілізації, а також семінарські заняття курсів Історія Стародавнього світу, Історія Греції та Риму, Нова історія Азії та Африки, Історіографія всесвітньої історії);

Жмурко Оксана Іванівна – старший лаборант, секретар кафедри.
За сумісництвом працюють:

Смолій Валерій Андрійович – академік НАН України, доктор історичних наук, професор (Український політичний проект XVII ст.: становлення інституту влади);

Головко Олександр Борисович – доктор історичних наук, професор (Історія Середніх віків V-XI ст., Галицько-Волинська держава в історії Центрально-Східної Європи);

Лисенко Олександр Євгенович – доктор історичних наук, професор (Історична пам'ять);

Брехуненко Віктор Анатолійович – доктор історичних наук, професор (Ранньомодерна історія України в західних інтерпретаціях);

Адреса: 32301, Україна, Хмельницька область, м. Кам'янець-Подільський, вул. Татарська, 14. кім. 36.

Телефон 03849 2-41-08. Інтернет-сайт: <http://kvi.kpnu.edu.ua/>

Список використаних джерел і літератури:

1. Cyplov S. Wojna polsko-turecka w 1672-1676 w ukraińskiej historiografii pierwszego trzydziestolecia XVIII w. // Bivlioteka Przemyska. Przemysl : Towarzystwo Przyjaciol Nauk w Przemuska, 2000. T. XXXVIII: Mater. z konf. nauk. Kamienec-Podolski, 11-15 wrzesnia 2000 r. S. 63–70.

2. Блажевич Ю. Студентська дружба // Наукова звитяга у щоденному вимірі. До 60-річчя від дня народження та 40-річчя науково-педагогічної діяльності доктора історичних наук, професора, академіка Валерія Степановича Степанкова. Кам'янець-Подільський : Абетка-НОВА, 2007. С. 242–247.

3. Боровець І. Погляд історика-професіонала (монографія В.П. Газіна «Актуальні проблеми сучасності: історія, світова політика». –

Київ : Видавничий Дім “Слово”, 2009. – 424 с.) // Проблеми історії країн Центральної та Східної Європи. Кам’янець-Подільський : Кам’янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2011. Випуск 2. С. 252-257.

4. Версток В.В. Социальная политика правительства Б. Хмельницкого в оценке Н. Костомарова // Traditions and moderns trends in the process of formation of humanitarian values. Pect-reviewed materials digest (collective monograph) published following the results of the LXXXIV International Research and Practice Conference and II stage of the Championship in Art History, History, Philosophy, Culturology, Physics and Sports (London, July 26–July 02, 2014). London, 2014. S. 76–78.

5. Винокур І.С. Опря А.В. Петро Фролович Лаптін // Кам’янець-Подільський державний університет в особах. Кам’янець-Подільський : Оіом, 2003. Том 1. С. 278–286.

6. Віднянський С.В. Боровець І.І. Історія Центрально-Східної Європи у творчому доробку професора В.П. Газіна // Проблеми історії країн Центральної та Східної Європи. Кам’янець-Подільський : Кам’янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2016. Випуск 5. С. 27–54.

7. Віднянський С.В. Копилов С.А. Головні етапи та особливості розвитку української історичної славістики нового часу // Збірник на резимеа : XIV Мегународен конгресс на слависти: тематски блокови, Охрид, 10-16 септември 2008. Скопје : Македонски славистични комитет, 2008. Т. 2: Книжовност, культура, фольклор, исторја на славистика. С. 209–210.

8. Гавришук А.П. Маслова Зоя Яківна // Кам’янець-Подільський державний університет в особах. Кам’янець-Подільський : Оіом, 2003. Том 1. С. 657–662.

9. Газін В.В. Школа Степанкова // Наукова звитяга у щоденному вимірі... С. 221–225.

10. Газін В.П. Учений і людина // Наукова звитяга у щоденному вимірі... С. 177–183.

11. Завальнюк О. Наукова співпраця з професором А.О. Копиловим (до 80-річчя вченого і наставника) // Анатолій Олексійович Копилов. Особистість у вимірі епохи: Спогади. Дослідження: збірник матеріалів науково-практичної конференції / Кам’янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка ; [уклад.: В.А. Дубінський, В.С. Степанков ; відп. ред. В.С. Степанков]. Кам’янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2016. Випуск 2. С. 49–58.

12. Завальнюк О. Степанков Валерій Степанович – професійний історик, патріот, наставник молоді (70-річчя від дня народження) // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки. Том 27. Кам'янець-Подільський : ТОВ «Друкарня Рута», 2017. – С. 8-27.

13. Завальнюк О.М. Анатолій Володимирович Опря // Кам'янець-Подільський державний університет в особах. Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2003. Том 1. С. 328–336.

14. Завальнюк О.М. Баженов Лев Васильович // Подільські науковці й освітяни: звершення в ім'я незалежної України. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2016. С. 73–91.

15. Завальнюк О.М. Валерій Степанков: творити заради історичної правди // Зачарований українською історією. До 65-річчя від дня народження і 45-річчя науково-педагогічної діяльності доктора історичних наук, професора, академіка УАІН Валерія Степановича Степанкова. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2012. С. 3–25.

16. Завальнюк О.М. Валерій Степанович Степанков / Кам'янець-Подільський державний університет в особах. Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2003. Том 1. С. 426–438.

17. Завальнюк О.М. Валерій Степанович Степанков: погляд зблизка // Наукова звитяга у щоденному вимірі... С. 7–20.

18. Завальнюк О.М. Дубінський Володимир Анатолійович // Подільські науковці й освітяни: звершення в ім'я незалежної України. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2016. С. 168-169.

19. Завальнюк О.М. Копилов Анатолій Олексійович // Подільські науковці й освітяни: звершення в ім'я незалежної України. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2016. С. 13–40.

20. Завальнюк О.М. Копилов Сергій Анатолійович // Подільські науковці й освітяни: звершення в ім'я незалежної України. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2016. С. 41–57.

21. Завальнюк О.М. Лев Васильович Баженов // Кам'янець-Подільський державний університет в особах. Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2003. Том 1. С. 27–40.

22. Завальнюк О.М. Опря Анатолій Володимирович // Подільські науковці й освітяни: звершення в ім'я незалежної України. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2016. С. 294–304.

23. Завальнюк О.М. Портрет історика-професіонала // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету. Історичні науки. Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2008. Т. 18: на пошану професора В.С. Степанкова. С. 9–18.

24. Завальнюк О.М. Прокопчук В.С. На чолі наукової школи // Лідер наукової школи (до 65-річчя від дня народження і 40-річчя науково-педагогічної праці професора Л.В. Баженова). Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2011. – С. 3–13.

25. Завальнюк О.М. Степанков Валерій Степанович // Подільські науковці й освітяни: звершення в ім'я незалежної України. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2016. С. 382–409.

26. Калитко С.Л. Леонід Антонович Коваленко: доля українського вченого в умовах радянського тоталітаризму // Проблеми історії країн Центральної та Східної Європи. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2017. Випуск 6. С. 54–66.

27. Кам'янець-Подільський міський державний архів. Ф. Р-302. Кам'янець-Подільський педагогічний інститут. Опис 8. Справа 293. Звіт про навчально-виховну роботу інституту за 1963-64 навчальний рік. 91 арк.

28. Кам'янець-Подільський міський державний архів. Ф. Р-302. Кам'янець-Подільський педагогічний інститут. Оп. 10. Спр. 11. Звіт про навчально-виховну роботу інституту за 1965-66 навчальний рік. 85 арк.

29. Комарніцький О.Б. Наставник і колега // Наукова звитяга у щоденному вимірі... С. 239–242.

30. Копилов А.О. «Доля народу – в руках освітян» // Студентський меридіан. 1994. 1 жовтня.

31. Копилов С. А. Завідувач кафедри всесвітньої історії // Наукова звитяга у щоденному вимірі... С. 183–187.

32. Копилов С.А. В.П. Газін: еволюція наукових поглядів на Ваймарську Німеччину в контексті епохи // Проблеми історії країн Центральної та Східної Європи. Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2011. Випуск 2. С. 13–20.

33. Копилов С.А. Газін В.В. Історичний факультет Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2008. 76 с.

34. Копилов С.А. Гуменюк Анатолій Олексійович // Кам'янець-Подільський державний університет в особах. Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2005. Том 3. С. 99–107.

35. Копилов С.А. Є В. Гутнова і П.Ф. Лаптін: роки творчої співпраці // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Кам'янець-Подільський : ПП «Медобори–2006», 2013. Том 23. С. 160-170.

36. Копилов С.А. Степанков В.С. Леонід Антонович Коваленко: вчений, педагог, особистість. Кам'янець-Подільський : «Аксіома», 2008. 192 с.

37. Копилов С.А. Степанков В.С. Подвижник (До 110-річчя від дня народження професора Леоніда Антоновича Коваленка) // Проблеми історії країн Центральної та Східної Європи. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2017. Випуск 6. С. 7–39.

38. Красуцький М.І. Степанков В.С. Анатолій Олексійович Копилов // Кам'янець-Подільський державний університет в особах. Кам'янець-Подільський : Оіом, 2003. С. 208. Т. 1. С. 205–218.

39. Кукурудзяк М. Г. Кафедра всесвітньої історії Кам'янець-Подільського педагогічного інституту // Тези доповідей шістнадцятої Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. Вінниця, 1997. С. 74–76.

40. Малий В.В. Талановитий, близький, доступний // Наукова звитяга у щоденному вимірі... С. 204–214.

41. Наукові праці професора П.Ф. Лаптіна. Бібліографічний покажчик // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки. Кам'янець-Подільський : П.П. «Медобори–2006», 2012. Том 22. С. 52–55.

42. Опря А.В. Вагомий слід на ниві історичної науки та вищої освіти (до 100-річчя від дня народження професора П.Ф. Лаптіна) // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки. Кам'янець-Подільський : П.П. «Медобори–2006», 2012. Том 22. С. 8–22.

43. Поп І. Професор Леонід Антонович Коваленко: штрихи до портрету // Проблеми історії країн Центральної та Східної Європи. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2017. Випуск 6. С. 67–77.

44. Поточний архів кафедри всесвітньої історії (далі – ПА КВІ). Звіт кафедри всесвітньої історії про науково-дослідну роботу впродовж 2004 р. 18 арк.

45. ПА КВІ. Звіт про роботу кафедри всесвітньої історії за 2005–2006 навчальний рік. 19 арк.

46. ПА КВІ. Звіт про роботу кафедри всесвітньої історії за 2006–2007 навчальний рік. 22 арк.

47. ПА КВІ. Звіт про наукову роботу кафедри всесвітньої історії Кам'янець-Подільського державного університету за 2007 рік. 15 арк.

48. ПА КВІ. Звіт про роботу кафедри всесвітньої історії за 2007–2008 навчальний рік. – 20 арк.

49. ПА КВІ. Звіт про наукову роботу кафедри всесвітньої історії Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка за 2009 рік. 18 арк.

50. ПА КВІ. Звіт про роботу кафедри всесвітньої історії за 2009–2010 навчальний рік. 17 арк.

51. ПА КВІ. Звіт про роботу кафедри всесвітньої історії за 2010–2011 навчальний рік. 17 арк.

52. ПА КВІ. Звіт про наукову роботу кафедри всесвітньої історії Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка за 2010 рік. 24 арк.

53. ПА КВІ. Звіт про наукову роботу кафедри всесвітньої історії за 2011 рік. 23 арк.

54. ПА КВІ. Звіт про наукову роботу кафедри всесвітньої історії за 2012 рік. 30 арк.

55. ПА КВІ. Звіт про наукову роботу кафедри всесвітньої історії за 2013 рік. 53 арк.

56. ПА КВІ. Звіт про роботу кафедри всесвітньої історії за 2016–2017 навчальний рік. 36 арк.

57. ПА КВІ. Степанков В.С. Звіт про проведений самоаналіз діяльності кафедри всесвітньої історії Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету по підготовці спеціальності № 8.010103 – «Педагогіка і методика середньої освіти. Історія». 2001. 46 арк.

58. Прокопчук В.С. Наукова школа професора Л.В. Баженова (до 60-річчя від дня народження) // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету. Історичні науки. Кам'янець-Подільський, 2005. Т. 15. С. 9–18.

59. Степанков В.С. Образ істинного професора (кілька штрихів до портрету П.Ф.Лаптіна з нагоди 100 річчя від дня народження) // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. 95-річчю заснування Кам'янець-Подільського державного українського університету присвячується. – Кам'янець-Подільський : Оіом, 2013. Т.20. С.281–284.

60. Степанков В. Наш ректор // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки. Кам'янець-Подільський : Рута, 2016. Том 26. С. 8–42.

61. Степанков В.С. Відомий вчений, щира людина і патріот // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету. Історичні науки. Кам'янець-Подільський : Оіом, 2007. Том 17: на пошану професора В.П. Газіна. С. 9-18.

62. Степанков В.С. Володимир Прокопович Газін: кілька штрихів до портрету людини, вченого, педагога (до 80-річчя від дня народження Володимира Прокоповича Газіна) // Проблеми історії країн Центральної та Східної Європи. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2016. Випуск 5. С. 7–26.

63. Степанков В.С. Газін Володимир Прокопович // Кам'янець-Подільський державний університет в особах. Кам'янець-Подільський : Оіум, 2008. Том 3. С. 56–66.

64. Степанков В.С. Дубінський Володимир Анатолійович // Кам'янець-Подільський державний університет в особах. Кам'янець-Подільський : Оіум, 2008. Том 3. С. 142–152.

65. Степанков В.С. Копилов Сергій Анатолійович // Кам'янець-Подільський державний університет в особах. Кам'янець-Подільський : Оіум, 2008. Том 3. С. 291–302.

66. Степанков В.С. Копилов Сергій Анатолійович: погляд зблизка // Професор С.А. Копилов: бібліографічний покажчик / Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, Наукова бібліотека. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2013. С. 3–17.

67. Степанков В.С. Красуцький М.І. Професор А.О. Копилов – вчений-педагог // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету. Історичні науки. Кам'янець-Подільський : Оіум, 2006. Том 16. С. 9–19.

68. Степанков В.С. Микола Григорович Кукурудзяк // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. Матеріали сьомого круглого столу «Культура, освіта і просвітницький рух на Поділлі. Присвячено 90-річчю Кам'янець-Подільського національного університету». Кам'янець-Подільський : Оіум, 2008. Т.11. С. 430–440.

69. Степанков В.С. Микола Григорович Кукурудзяк // Кам'янець-Подільський державний університет в особах. Кам'янець-Подільський : Оіум, 2003. Том 1. С. 248–260.

70. Степанков В.С. На ужинок 60-річчя: слово про колегу // Творчі вершини вченого. Збірник наукових праць до 60-річчя від дня народження доктора історичних наук, професора М.Г. Кукурудзяка. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський державний педагогічний університет, 1998. – С. 3–10.

71. Степанков В.С. Особистість у вимірі епохи // Анатолій Олексійович Копилов. Особистість у вимірі епохи. Дослідження. Спогади. Документи. Бібліографія / Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка ; [уклад.: О.М.

Завальнюк, В.С. Степанков ; відп. ред. В.С. Степанков]. – Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2011. – С. 5–30.

72. Степанков В.С. Ректору Копилу Сергію Анатолійовичу – 50 // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. 95-річчю заснування Кам'янець-Подільського державного українського університету присвячується. Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2013. Т. 20. С. 365–376.

73. Степанков В.С. Талановитий вчений, мудрий педагог, безкомпромісний правдолюб // Проблеми історії країн Центральної та Східної Європи. Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2011. Випуск 2. С. 5–13.

74. Степанков В.С. Творча особистість «життєвого пориву» // Анатолій Олексійович Копилов. Особистість у вимірі епохи: Спогади. Дослідження: збірник матеріалів науково-практичної конференції / Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка; [уклад.: В.А. Дубінський, В.С. Степанков; відп. ред. В.С. Степанков]. Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2016. Випуск 2. С. 5–38.

75. Степанков В.С. Творчий доробок співробітництва // Студентський меридіан. 2002. 18 травня.

76. Студентський меридіан on line. № 14 (14). 16 грудня 2013 р. Електронний додаток до газети Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. URL: http://meridian.kpnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/5/2013/11/ONLINE_14_16-december.pdf (дата звернення 25.03.2018.)

77. Україна за радянської доби. Хрестоматія. URL: <https://studfiles.net/preview/2412615/page:28/> (дата звернення – 25.03.2018).

78. Федьков О.М. Людина і громадянин // Наукова звитяга у щоденному вимірі... С. 217–220.

79. Філінюк А.Г. Леонід Антонович Коваленко // Кам'янець-Подільський державний університет в особах. Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2003. Том 1. С. 168–184.

80. Чухліб Т.В. Яюсь у Варшаві весною 1993 року... // Наукова звитяга у щоденному вимірі... С. 230–233.

81. Юга О.А. Пошук елітою Речі Посполитої порозуміння з козацькою Україною у 1657 р. // «Scientia nihil est quam verita tisimago». Studia ofiarowane Profesorowi Ryszardowi Szczygłowi w

siedemdziesięciolecie urodzin / Podred. A. Sochackiej i P. Jusiaka. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2014. S. 870–878.

Ivan Borovets, Igor Opria

Department of worldwide history: the oldest base structural subdivision of historical faculty Kamianets-Podilskyi National Ivan Ohienko University

Authors of the article traced the development of the Department of World History of Ivan Ohienko National University of Kamyanetz-Podilskyi during the period from the second half of the XXth to the beginning of the XXIth century. The stages in the activity of the department, when its managers were L.Kovalenko, M.Kukurudzyak, V.Stepankov, S.Kopylov, and again V.Stepankov, were selected.

The content of research by anthropological approach is determined. The educational, methodical, scientific activities of the department are considered as the combined deposit of each of the members of its collective. Four waves were selected in the process of skilled addition and updating of the regular composition of the department. Authors are established that the modern collective department maintains and develops traditions and positive achievements of past generations.

Authors pay attention to the social and political context of department performance. Influence of soviet mode on the life and activity of high school teachers was detected. Methodology of changes in the educational process and scientific researches in the crisis period of the USSR and independent Ukraine were exposed. Authors describe part department members in the alteration of higher education and the development of domestic historiography on the modern stage.

Keywords: *department of world history, work, science and research activities, dissertation, monograph, conference, students.*

Одержано 16 квітня 2018 року